

Др Рајко Л. Веселиновић

**РАД СТЕВАНА М. ДИМИТРИЈЕВИЋА
КАО
ДЕЛЕГАТА И ИНСПЕКТОРА НАРОДНОГ ОДБОРА СХС
ЗА ПОМОЋ ГЛАДНИМА У СССР-у
1922/24. ГОДИНЕ**

И з в о р и

Рад проте Стевана М. Димитријевића, редовног професора Православног Богословског факултета Београдског универзитета као делегата и инспектора Народног одбора СХС за помоћ гладнима у Русији спада у ред његових значајнијих друштвених и хуманитарних делатности којима је, иначе, испуњен његов дуг и плодан живот.

Већи део његовог рада могуће је обрадити на основу рукописне архивске грађе из његове заоставштине. Знатан део те заоставштине откупио је, октобра 1964. године, тадашњи Покрајински Државни архив у Приштини, а мањи део, децембра 1978. године, Архив Српске академије наука и уметности у Београду. Мањи део те грађе заједно са фототеком чувају Димитријевићеве наследнице.

Архив Главног одбора Друштва Црвеног крста Срба, Хрвата и Словенаца, иако је доста страдао у току последњег рата (према изјави Лазара Гојнића, његовог управника), ипак, сачувано је мало грађе која се односи на рад проф. Димитријевића као члана Главног одбора. Димитријевић ће, наиме, као члан тога Одбора — видећемо у току даљег излагања — бити делегиран у новоосновани Народни одбор СХС за помоћ гладнима у Русији. Један део његове делатности за време боравка у Русији упознајемо на основу грађе Архиве Православног богословског факултета Београдског универзитета. Мало докумената на нашу тему налази се у Архиву Југославије у Београду. Њоме се само донекле објашњавају друштвено-политички услови у којима се та делатност развијала.

Народни одбор СХС за помоћ гладнима у Русији покренуо је свој лист под насловом „Извештај Народног одбора за помоћ гладнима у Русији“ са упоредним насловом на француском језику *Bulletin du Comité National Serbo-Croato-Slovène de Secours aux Affamés*. У односној нашој литератури наводи се или под једним или под другим насловом, дакле: Извештај или Билтен. У међувремену од септембра 1922. године до јуна 1924. године објављено је седам бројева Извештаја преко којих је заинтересована јавност обавештавана о раду Народног одбора. *Извештај* има све особине листа за објављивање грађе, пошто је у њему објављена нормативна, директивна и друга грађа од значаја за обраду наше теме. Посебно се то тиче „Из-

вештаја о раду мисије Народног Одбора Срба, Хрвата и Словенаца за помоћ гладнима у Русији“ који је објављен у *Извештају*, број 7, Београд, јуна 1924. године, а који је поднео Димитријевић 15. априла 1924. године. Има разлика између оригиналног и објављеног текста утолико, што су у штампаном Извештају изостали неки делови текста. Они су такође коришћени у овом раду.

Дневни листови Политика, Време, Самоуправа, Slobodna Reč, шапирографисани лист (власник и уредник М. Пијаде), Организовани Радник и неки други, осим објављивања „прилога за гладну децу у Русији“, живо су пратили боравак Ст. Димитријевића у Русији, и одмах после његовог повратка отуда, објавили врло занимљив разговор са њим (прилог бр. I).

I Глад и међународне организације за помоћ

Незапамћена жега с пролећа 1921. године у СССР-у спржила је усеве, а милијарде скакаваца докрајчиле су преостало. Рбава жетва те године достигла је цифру од 40% са 33% становништва. Глад је харала нарочито у губернијама Нижњи Новгород, Јекатеринослав, Перм, Северни Кавказ и део Украјине. На тим подручјима налазило се укупно 80.361.000 десјатина (једна десјатина = 145,667 ари) обрадивих површина од којих је глађу било погођено 20.742.000 десјатине, односно, од укупно 114,742.000 становника гладовало је 37.210.000 становника.¹

Почетком јула 1921. године Совјетска влада, Совјетски Црвени Крст, патријарх московски и целе Русије Тихон, сва совјетска кооперативна друштва, Одбор чланова старе Уставотворне скупштине позвали су све совјетске грађане да притекну у помоћ гладнима. Чувени руски писац Максим Горки обратио се за помоћ целом свету. Митрополит кијевски и галички Антоније обратио се прогласом у име Највише Заграничне Руске Црквене Управе, са седиштем у Сремским Карловцима, свима православним Србима, Грцима, Румунима, Бугарима, Арабљанима „и свим осталим православним народима“ да приме на издржавање једно или више руске деце коју, иначе, већ помоћу Црвеног Крста преносе из предела глади у Чехословачку, Белгију, Енглеску и друге земље. Др Алиса Томе Масарика у своме прогласу „За руску децу“ наглашава, да је велика дечја задаћа да помогну руској деци.² Француски књижевник Анатол Франс упутио је дирљив позив „У помоћ руској деци“ који је наишао на велики одјек у свету, чак и у Америци.³ По повратку из СССР-а др Фридрих

¹ Н., Глад у Русији. Гласник Друштва Црвеног крста СХС, год. II, Београд, 1922, књ. I, св. 1—2, 17 (У даљем тексту: Н., Глад у Русији).

² Глад у Русији, 17—18. — Хришћански живот, год. I, бр. 3 (март), Београд, 1922, 185—186. — Za rusku decu. Proglas Alise Masarikove deci u Cehoslovaksoj. Glasnik Podmlatka Crvenog krsta, god. I, maj 1922, br. 1, Beograd, 1922, 7. То је превод из чехословачког месечника Подмлатка Црвеног крста.

³ А. Франс, У помоћ руској деци. Извештај Народног Одбора СХС за помоћ гладнима у Русији, бр. 4 (децембар), Београд, 1922, 15 (У даљем тексту: Извештај НО СХС).

Нансен (1861—1930) упутио је такође позив целом свету за хитну помоћ наводећи да стотине и хиљаде људи свакодневно умиру од глади.⁴

Та страховита људска трагедија због глади са катастрофалним последицама подстакла је делегате Међународног Комитета Црвеног Крста на Истоку, да се крајем јула 1921. године обрате томе Комитету с молбом да притекне у помоћ СССР-у. Влада Чехословачке — имајући у виду појаву разних болести (маларија, тифус и друго) и њихових епидемија услед глади — затражила је од Мешовите комисије Међународног Комитета Црвеног Крста и Лиге Друштва Црвеног крста да се организује помоћ СССР-у. Ради организације помоћи директор Лиге Друштва Црвеног крста сер Клод Хил (Sir Claude Hill) и председник Међународног комитета Црвеног крста Гистав Адор (Gustav Ador) позвали су владе свих европских држава и друштва Црвеног крста на конференцију 15—16. августа 1921. године.

Изасланици дванаест влада, двадесет и два Друштва Црвеног крста и двадесет и шест разних организација и установа сагласиле су се, да се организује помоћ гладнима. За главне комесаре новосазираног Међународног комитета за помоћ гладнима у СССР-у изабрани су др Фридрих Нансен и Херберт Хувер (Herbert Hoover), али се Хувер није могао примити, пошто је руководио акцијом помоћи Сједињених Држава Америке.

На основу добијене сагласности Мешовите комисије, главни комесар др Нансен (отуда: Главни комесаријат др Нансена) закључио је 27. августа 1921. године у Москви уговор са Георгијем Васиљевичем Чичерином, тадашњим комесаром иностраних дела Руске Социјалистичке Федеративне Совјетске Републике (1918—1930). На основу тога уговора Главни комесаријат др Нансена осигурао је за себе све олакшице у вези превоза и „сигурности за све организације које раде на помоћи Русији“, као и деобом те помоћи.

Конференција у Женеви поверила је мандат Мешовитој комисији Међународног Комитета Црвеног Крста и Лиге Друштва Црвеног Крста да образује Међународни Комитет за помоћ Русији. Представници разних влада у томе Комитету радили су под руководством Главног, односно, Врховног комесаријата др Нансена, те су као такви могли да користе све повластице о превозу, контроли и другим погодностима које је пружао споменути уговор др Нансен — Чичерин.⁵

Мешовита Комисија усвојила је 5. септембра 1921. године текст уговора др Нансен — Чичерин и одмах замолила Друштво народа (Лига народа), да позове приватне организације ради организовања и притицања у помоћ гладнима у СССР-у.

На овом месту треба споменути да је рад на организовању помоћи Русима отпочео у нас давно пре усвајања текста уговора др Нансен — Чичерин. У Алексинцу, родном месту проте Димитријевића, много се залагао у том погледу Прока Т. Милошевић, учитељ који је

⁴ Н., Глад у Русији, 19—20.

⁵ Главни Комесаријат д-ра Нансена. Гласник Друштва Црвеног крста СХС, I, св. 1—2 (јануар—фебруар), Београд, 1922, 56—57 (У даљем тексту: Главни Комесаријат д-ра Нансена).

у тамошњој гимназији предавао веронауку, а вршио је и дужност благајника, деловође и учитеља вежбаонице ученика месне Учитељске школе. Он се бринуо о винограду Димитријевића, дописивао се са њим, те је, сматрам, подстицај за организовање Одбора за помоћ Русима у Алексинцу потекао од стране проте Димитријевића.⁶

Иначе, треба такође рећи, да је наша земља, пре оснивања Народног одбора за помоћ гладнима у Русији, успоставила везе са споменутим Међународним Комитетом за помоћ Русији. Тадашњи нишки епископ Доситеј Васић (1913—1932) заступао је Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца на седницама у Женеви, јануара 1922. године. „Од тога доба епископ Доситеј игра врло лепу улогу у акцији скупљања прилога и помоћи за Русију. Господин Доситеј постаје представник краљевске владе код Народног Одбора и својим саветом и радом активно суделује у хуманитарној акцији“.⁷

Како смо видели, вест о последицама суше, односно, о глади усталасала је јавно мњење Европе у корист помоћи гладном становништву СССР-а. При Друштву народа са седиштем у Женеви основано је, додуше, неколико комесаријата као извршних управних органа са функцијама административне природе. Међу њима налазио се и т.зв. Високи Комесаријат за руске избеглице или Нансенов Комесаријат, по имену већ напред спомињаног др Фридриха Нансена (1861—1930), познатог норвешког истраживача Гренланда, Сибира и других поларних области. Он је постављен 1921. године за првог Високог комесара у Русији и Јерменији.⁸

Но, треба имати на уму, да је др Нансен руководио европском организацијом помоћи гладнима у Русији као представник Међународног комитета Црвеног крста и Лиге Друштава Црвеног крста.⁹

II Оснивање Народног Одбора СХС

Ако изузмемо оснивање Одбора за помоћ Русима у Алексинцу 1919. године као усамљену појаву, онда се смишљен рад на организовању помоћи, пре свега, руској деци, може одредити и ставити на крај 1921. и почетак 1922. године. Састанци по томе питању одржа-

⁶ Покрајински Државни Архив у Приштини: Заоставштина Ст. Димитријевића, LXVII (кут. 4—21—1919. — Упореди: Архив Српске академије наука и уметности, Заоставштина Ст. М. Димитријевића — Архивистички још необрађено (У даљем тексту: ПДАП и САНУ).

⁷ **, Везе Народног Одбора са међународним организацијама. Извештај НО СХС, бр. 1 (септембар), Београд, 1922, 16—17 (У даљем тексту: Везе НО).

⁸ Др Бура Поповић, Лига народа. Њен постанак, уређење и рад. Поучник СКЗ, VI, Београд, 1930, 147.

⁹ Наша помоћ гладнима у Русији. Гласник Друштва Црвеног крста СХС, год. III, Београд, 1923, св. 1, 28—29.

Лига Друштава Црвеног крста образована је у Паризу, 5. маја 1919. године од стране Друштава ЦК Сједињених Држава Америке, Велике Британије, Француске, Италије и Јапана. О оснивању и статутима види: Остваривање Лиге Друштава Црвеног крста. Гласник Српског друштва Црвеног крста (Од броја 15, 1921, носи назив *Glasnik Društva Crvenog krsta SHS*), год. I, Београд, 1. јануар 1921, 4—5. — Лига Друштава ЦК. Статут. Гласник Српског Друштва ЦК, год. I, Београд, 1921, број 14, 3—4. Лига Друштава ЦК. Њено оснивање, програм и рад Гласник Друштава ЦК СХС за 1924, св. 11—12 (новембар—децембар), 351—356. Превео др Хранислав М. Јоксимовић.

вани су у Одељењу за заштиту деце и младежи при Министарству социјалне политике. Тим састанцима присуствовао је и Стеван М. Димитријевић као представник Српског Друштва Црвеног крста и члан његовог Главног Одбора.¹⁰ Одлучено је да се при Одбору за помоћ деци у Краљевини СХС оснује Одбор за помоћ деци у Русији који је од свога оснивања, крајем 1921. године, више познат под именом Народни Одбор за помоћ гладној руској деци. Тај Одбор одмах је приступио Међународном савезу за помоћ деци. Радио је до краја марта 1922. године.¹¹

У прикупљању помоћи гладној руској деци највише су се истакли Друштво Црвеног крста СХС, Народни женски савез и Одељење за заштиту деце и младежи при Министарству социјалне политике.¹² Друштво Црвеног крста СХС прикупило је и послало је 10.000 швајцарских франака (1 шв. франак = 15 динара). Тај новац употребљен је за отварање кухиња у Саратову под именом кухиња Друштва Црвеног крста СХС, у њима се хранило пет стотина руске деце до септембра 1922. године. Тада је новоосновани Народни Одбор СХС за помоћ гладнима у Русији преузео одржавање тих кухиња. Тај Одбор је у два маха послао укупно 20.000 швајц. франака. Новац је употребљен за исхрану хиљаду деце у кухињама које су радиле под именом Народног Одбора пет месеци (до 1. октобра 1922. године), а, затим, издржавање је обезбеђено до краја исте године.¹³

На потстицај Студентског хришћанског покрета основан је привремени Студентски Одбор на челу са проф. унив. др Марком Т. Леком и студентима Илијом Буричићем, Стеваном А. Илићем, Мирком Јевтићем и Владимиром Илићем. Тај Одбор конституисан је 11. децембра 1921. године са по једним чланом из сваког студентског удружења, укључујући и дотадашњи т.зв. Спонтани одбор у коме су се налазили споменути студенти. За председника изабран је др М. Т. Леко, иначе, тада потпредседник Главног одбора Друштва Црвеног крста. Помоћ је скупљана путем штампаних блокова.¹⁴

Народни Одбор за помоћ гладној руској деци прикупио је до 30. марта 1922. године 630.000 динара. Своје прилоге слали су појединци, пододбори Друштва Црвеног крста (Ораховац, Лазаревац и др.), друштвени домови (Плевља, рудник Сење и др.), општинске и среске власти (Неготин и др.), основне школе и гимназије (Суботица

¹⁰ ПДАП, LXVII (кут. 4, стр. 7, 1922. — Упореди: Архив САНУ, Ксерокс-копије из Заоставштине Ст. Димитријевића.

¹¹ Вој. Ј. Јовановић, Акција Народног одбора за помоћ гладнима у Русији. Извештај НО СХС, бр. 4 (април), Београд, 1923, 1: Тај Одбор је организован „још од краја 1921 године“.

¹² Вој. Ј. Јовановић, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији. Гласник Друштва ЦК СХС, св. 1, Београд, 1923, 13. — **, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији. Извештај НО СХС, св. 1, Београд, 1922, 6.

¹³ Наша помоћ гладнима у Русији, 28—29. — Црвени крст СХС Народног одбору за помоћ гладнима у Русији. Извештај НО СХС, бр. 4, 1923, 4.

¹⁴ Опширније о раду Студентског одбора: Ст. А. Илић, Студентски одбор у Београду гладним студентима у Русији. Гласник Друштва ЦК СХС, св. 3 (март), Београд, 1923, 78—80.

и др.) и после престанка рада тога Одбора за помоћ руској деци.¹⁵ Пре оснивања Народног Одбора СХС за помоћ гладнима у Русији, Главни Одбор Друштва Црвеног крста СХС прикупио је до 1. јануара 1923. године своту у износу од 270.368,70 дин. и предао је Народном Одбору, а Студентском одбору за помоћ гладним студентима у Русији предао је 5.323,75 дин. Помоћ послата преко Мисије др Нансена за организацију Мисије послато је 60 фунти стерлинга (1 стерлинг Ф. 380 дин.).

Скупљање помоћи за гладне у СССР-у требало је проширити и на остало гладно становништво, а не само на руску децу, поготово јер глад није престала 1921. године, него је трајала, иако у незнатно смањеном облику и у 1922. години, па, и касније.

Да би се постигао што већи успех у прикупљању помоћи за гладне, одржана је у Београду, 22. марта 1922. године, конференција представника Народног одбора за помоћ гладној руској деци и других добротворних организација, просветно-културних и професионалних удружења. Одлучено је да се Народни Одбор за помоћ гладној руској деци прошири са представницима споменутих организација и удружења. Тај тако проширени Одбор назваће се Народни Одбор СХС за помоћ гладнима у Русији (У даљем тексту: Народни Одбор) са седиштем у Београду. Конференција је усвојила правила која су садржавала дванаест чланова којима су одређени задаци Народног Одбора на организовању и прикупљању помоћи за гладне у Русији. Правилима су усклађени сви напори појединаца и организација на прикупљању свих новчаних прилога у једну средишњу благајну.

Сходно усвојеним правилима, нови Народни Одбор изабрао је 30. марта 1922. године дванаест чланова Извршног и Надзорног одбора.¹⁶ Конституисање извршено је 30. марта 1922. године. За председника изабран је др Иван Рибар, председник Народне Скупштине; за два подпредседника др М. Б. Поповић, подпредседник Друштва за заштиту деце и Даница Д. Христић, председник Народног женског савеза; за генералног секретара Војислав Ј. Јовановић, главни секретар Југословенског новинарског удружења који ће постати одговорни уредник *Извештаја*; за другог секретара изабрана је Радмила Борђевић, студент филозофије, а за благајника Никола Распоповић, директор Југословенске Трговачке Банке.¹⁷

Следећи одредбама својих правила, нови Народни Одбор успоставио је везе са организацијама у земљи и у иностранству, посебно са Међународним Комитетом за помоћ Русији (Врховни Комесаријат др Нансена) и са Међународним Савезом за помоћ деци.

¹⁵ Архив Главног Одбора Српског друштва Црвеног Крста, Београд: Књига „Зборник“ прихода и расхода 1907—1924, стр. 224—267. — Иначе, Извештај, службени лист Народног Одбора СХС објављивао је спискове приложника за гладне у Русији (У даљем тексту: Архив ГО СД ЦК). — **, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији. Извештај НО СХС, св. 1, Београд, 1922, 7.

¹⁶ ПДАП, LXVII, кут. 4, 6. — Правила Народног одбора за помоћ гладнима у Русији. Извештај, бр. 1, 1922, 1—2.

¹⁷ Јовановић, Акција Народног Одбора, 1—2. — **, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији. Извештај НО СХС, св. 1, Београд, 1922, 7.

Везе су успостављене у време одржавања Друге међународне конференције у Берлину, 9. јула 1922. године, за помоћ гладнима у СССР-у. Конференцији је председавао Крестински, народни комесар за финансије СССР-а, док су Комисију за помоћ гладнима при Централном извршном сверуском комитету сачињавали Петр Гермогеновић Смидович (1874—1935), професионални револуционар, заменик председника Комисије за помоћ гладнима (1920—1922) и Калаков и Ејдук. Они су поднели низ података о узроцима глади у својој земљи у којој је, према подацима статистике Централне комисије за помоћ гладнима, гладовало у том тренутку двадесет милиона људи.¹⁸

Другој међународној конференцији у Берлину присуствовало је тридесет и девет делегација са стотину и седам представника. Нашу земљу представљао је Војислав Ј. Јовановић, главни секретар Народног одбора. Он је поднео Конференцији усмено обавештење о раду Народног одбора. Задатак Конференције састојао се у усаглашавању споразума о дељењу помоћи, па је Јовановић, после одржане Конференције, у непосредном разговору са др Нансеном уредио питање зоне у којој ће Мисија СХС делити помоћ, питање пасоша, односно, визе за будуће делегате Народног Одбора који ће пратити пошिल्ке наше помоћи и делити је у зони Александровска, у Јужној Украјини. Јовановић се такође побринуо, да се припреми одобрење за одлазак наших делегата у СССР.

Уређењем тих питања Народни Одбор СХС за помоћ гладнима у Русији постао је, од јула 1922. године, придружени члан Нансеновог Међународног Комитета за помоћ гладнима у Русији, те је, слично осталим члановима, уживао све повластице из уговора Нансен — Чичерин.¹⁹

Но, поред повластица, Народни Одбор морао је преузети и неке обавезе према Нансеновом Међународном Комитету за помоћ гладнима у Русији. Обавеза се састојала у слању одређене своте новца. Прву уплату за рачун Народног одбора у износу од 30 фунти стерлинга уплатио је Главни Одбор Друштва Црвеног Крста СХС у Београду за месеце јул, август и септембар 1922. године. На седници LII Главног Одбора, одржаној 1. децембра 1922. године којој је, поред других чланова присуствовао и Ст. Димитријевић, решено је да се тај новац пошаље преко Швајцарске банке у Женеву уз извештај Нансеновом Секретаријату, да Главни Одбор Црвеног Крста убудуће неће слати ту новчану помоћ. То ће одсада чинити Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији који је као придружени члан Међуна-

¹⁸ Вој. Ј. Јовановић, Са друге интернационалне конференције за помоћ гладнима у Русији. Извештај НО СХС, бр. 2 (октобар), Београд, 1922, 6—7. Опширније о Смидовичу: Большая советская Энциклопедия, том 39, второе издание, Москва, 1956, 403—404.

¹⁹ Јовановић, Акција Народног Одбора, 3. — И. Рибар — В. Јовановић, Извештај Извршног Одбора о раду Народног Одбора СХС за помоћ гладнима у Русији. Извештај НО СХС, бр. 5 (мај), Београд, 1923, 9 (У даљем тексту: Рибар—Јовановић, Извештај Извршног Одбора). Јовановић, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији, Гласник Друштва ЦК СХС, год. III, Београд, 1923, св. 1, 16.

родног Комитета за помоћ гладнима у Русији преузео на себе све обавезе у вези помоћи за гладне.²⁰

Чланови Главног Одбора Друштва Црвеног крста СХС састали су се 28. децембра 1921. године на прву одборску седницу на којој је извршено конституисање новог Управног одбора и појединих отсека за 1922. годину. У Међународни отсек изабрани су др Јеврем Жујовић, прота Стеван Димитријевић, Пера Одавић и др Миливоје Јовановић. Они су изабрали између себе др Жујовића за председника.²¹ На LIII седници Главног Извршног одбора, одржаној 9. децембра 1922. године, Стеван Димитријевић одређен је за представника Црвеног Крста у Извршни Одбор Народног Одбора СХС за помоћ гладнима у Русији. Такође је одређен и подпредседник Друштва Црвеног Крста др Марко Т. Леко са задатком да обојица активно суделују у раду Извршног Народног Одбора.²²

III Прикупљање и слање помоћи

У целој земљи основан је велик број одбора (Загреб, Љубљана, Сарајево, Сплит и т.д.) и пододбора (Скопље, Ниш, Велики Бечкерек, Огулин, Крагујевац и т.д.) ради сакупљања помоћи гладнима у СССР-у. Радили су врло предано. Извршни Одбор Народног Одбора СХС за помоћ гладнима у СССР-у разграно је свој рад по секцијама. Било их је четири: за усмену пропаганду, новинарска, административна и уметничка.²³

Усмена пропаганда састојала се углавном у одржавању предавања. Студентски одбор замолио је преко својих представника министра просвете, да све старешине школа одрже 19. марта 1922. године предавања о тешком стању у СССР-у и да подстакну школску омладину на сакупљање прилога. Уместо припремног уметничког концерта одржали су по једно предавање у великој сали Универзитета др Марко Т. Леко и Мирослав Крлежа, књижевник из Загреба. Поред та два предавања у Београду, одржан је такође велики број предавања по селима и по већим градовима у Србији и Војводини. Иначе, сам др Нансен био је расположен да пошаље у нашу земљу др Алберта Ајнштајна ради одржавања предавања.²⁴

²⁰ Архив Председништва Друштва Црвеног Крста СХС: Записници седница Главног Одбора, св. I (14. XI 1922 — 22. IX 1923), 15, 22; на стр. 108 из познице је „Швајцарска банка, Женева“ види се, да је Главни Одбор 10. марта 1923. године уписао у ставку „На давање помоћи разним друштвима“: Међународном комитету др Нансена Женева £ 30 = шв. фр. 754,50; 1254,50 дин. ... Из каснијег излагања видећемо да је месечни улог повећан због великих издатака на 15 енглеских фунти.

²¹ ** Из извештаја Главног одбора Друштва Црвеног крста СХС за 1921, 1922. и 1923. годину поднетог Главној редовној скупштини, одржаној 30. јануара 1924. године. Гласник Друштва ЦК СХС, година IV, св. 2—3 (фебруар—март), Београд, 1924, 37—38.

²² Архив Председништва Друштва ЦК СХС, Записници седница, 31. — **, Наша помоћ гладнима у Русији, 28—29. — Јовановић, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији, 18.

²³ **, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији, 7—8.

²⁴ Исто, 8. — Илић, Студентски одбор у Београду, 79. — Јовановић, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији, 14.

Пропаганда је вршена такође и штампом, путем бројних прогласа који су растурани у двадесет хиљада примерака по целом подручју СХС. Народни Одбор објавио је неколико пропагандистичких публикација.²⁵

Новинарска секција објављивала је низ мањих и већих чланака у дневној штампи с циљем, да упозна народ са веома тешким стањем у Русији и потребом што хитније помоћи да би се утолила глад. Уредништва појединих дневних листова „нарочито су помагала скупљању прилога“. Истакла су се нарочито уредништва Политике, Времена, Самоуправе, Slobodne Reči (власник и уредник М. Пијаде), Републике, Организованог Радника, Трговинског Гласника и других.²⁶

Рад Уметничке секције састојао се у приређивању извесног броја забава и концерата. Чист приход приложен је за гладне.

Организован је т.зв. Руски дан о Великом Петку, као дану гладних у Русији. Тога дана чланови разних женских друштава, бачких и младићких организација и други скупљали су новчане прилоге продајом посебних купона званих „хлебови“. Купони су штампани у 3000 књижица са по 50 примерака, а давани су поклонодавцима као признаница у износу од 5 динара. Приличне своте новца прикупило је српско православно свештенство, чланови соколских друштава и других. Народни одбор у Загребу прикупио је на „Руски дан“ преко 200.000 круна. Прилоге су такође скупљали конобари по кафанама и хотелима. Загребачки Народни одбор послао је прикупљену своту преко Ватикана. Помоћ Јевреја у Краљевини СХС дељена је преко јеврејских хуманитарних организација, док је помоћ Црвеног Крста СХС намењена за издржавање народних кујни у области Саратова у којима је Народни Одбор већ годину дана хранио хиљаду гладне деце.²⁷

²⁵ Јовановић, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији, 14—15. — Те публикације су следеће: Деци Срба, Хрвата и Словенаца у 10000 примерака, Позив грађанству за сакупљање ствари у 2000 примерака, броштура, У помоћ гладнима у братској Русији у 10000 примерака, Говор др Нансена (превод) у 20.000 примерака, три плаката за народ у 70.000 примерака, а плакати са упутствима Народним одборима у 5000 примерака; затим, летци са снимцима који су добијени од Међународног комитета за помоћ Русији у Женеви, Извод из говора епископа Дооштеја. Загребачки Одбор објавио је књижицу Русија умире од глади у 20000 примерака и три броја Извештаја НО СХС у неколико хиљада примерака. — Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији, 9.

²⁶ Јовановић, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији, 15. — Исти, Акција Народног Одбора, 1. — Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији, 8.

²⁷ Народни одбор за помоћ гладнима, 7—8, 10. — Јовановић, Народни одбор за помоћ гладнима у Русији, 14—15. — Рибар—Јовановић, Извештај Извршног одбора о раду Народног одбора, 43. —

У СССР-у деловало је неколико мисија за помоћ гладнима.

Неке од њих радиле су самостално, а друге у саставу Нансенове мисије као придружени чланови.

Самостално су радиле: АРА, америчка администрација помоћи која је отварала деце трпезе, одраслима давала храну у натури, медикаменте, одело, обућу и сл. АРА је, по општем уверењу Руса „смањила помор од глади за трећину“. Папска мисија почела је радити августа 1922. у западној половини Јужне Русије. Имала је филијале у Јалти (Крим), Краснодарску, Ростову на Дону, Москви и на Волги. Помагала је студентске трпезе. Самостално су радиле и две јеврејске организације: ЦОНТ су основали енглески Јевреји, а по-

До пред крај маја 1922. године прикупљена је већа свота новца, те је Народни Одбор СХС за помоћ гладнима у Русији одлучио, да путем натечаја набави и пошаље преко Цариграда у Одесу већу количину брашна, шећера, сапуна, кондензованог млека, чаја и пиринча.

Потребна одобрења за путовање делегата и за превоз намирница издејствована су од Министарства иностраних послова СХС, а односна одобрења од стране СССР-а издејствована су преко др Нансена, пошто је, како нам је из претходног излагања познато, наш Народни Одбор од јула месеца 1922. године постао придружени члан Нансеновог Међународног Комитета за помоћ Русији са свима правима и обавезама које проистичу из уговора Нансен—Чичерин.²⁸

Народни Одбор изабрао је за делегате др Борба Борђевића, декана Пољопривредног факултета Београдског универзитета за шефа наше Мисије у Русији; затим, Виктора Рупчића, секретара државне обласне заштите деце и младежи у Сарајеву и Мирослава Крлежу, књижевника из Загреба. Међутим, Рупчић услед болести није могао на пут, а Крлежи, пак, наша влада није дала дозволу за пут у СССР.²⁹

Борђевић се почео припремати на пут у СССР унапред. Месец дана пред полазак замолио је Стевана Димитријевића да се са њим састане 28. септембра 1922. године у кабинету Универзитета „ради договора о ствари Вама познатој“. Непосредно пред полазак, јавио се писмом 26. октобра Ст. Димитријевићу да му је жао што га није нашао да се поздрави са њим. „Надам се — пише он између осталог — да ћу Ваше поверење оправдати и да се нећете кајати за ову пажњу коју сте ми указали.“³⁰

На молбу Народног Одбора др Нансен је одредио др Хана, свога представника у Одеси, да се нађе на помоћи др Борбу Борђевићу приликом искрцавања и пријема хране у одеском пристаништу.

магало је и светско јеврејство. Снабдевала је јеврејске земљорадничке колоније на југу Русије семеном, тракторима и сл., а помагала је и студенте храном. ВЕЉЕРИФ, свеопшта јеврејска организација за помоћ, спадала је у ред мањих мисија. Почела је са радом августа 1922.; прихватала је старе и оснивала нове кухиње у јеврејским земљорадничким колонијама и настојала на њиховој економској обнови. Мање самосталне мисије јесу ФОРВЕРДЕС, америчка; она је, углавном, примала пакете за Русију. Мисија за Немце слала је пакете одела немачким колонистима, протестантским сектантима Маронитима у Ј. Русији. Немачки Црвени крст потпомагао је економску обнову немачких колонија.

Несамостални, односно, као придружени члан у саставу Нансенове Мисије налазила се кратко време МПДЕ, међународна помоћ руској деци; она је оснивала „дечје јасле“ за исхрану деце. МПДЕ се касније издвојила у самосталну Мисију. Наш НАРОДНИ ОДБОР СХС остао је стално у саставу Нансенове Мисије као њен придружени члан.

Талијанска мисија није се задржавала у Русији. Она је донела провизију, разделила је и вратила се у Италију. — Опширније о раду свих набројаних мисија види: Димитријевић, Извештај о раду Мисије Народног одбора СХС за помоћ гладнима у Русији у Архиву САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, III—2, 1—4, као и Извештај бр. 7, Београд, јун 1924, 1—5.

²⁸ **, Народни одбор за помоћ гладнима у Русији, 10—11.

²⁹ Рибар—Јовановић, Извештај Извршног одбора о раду Народног Одбора, 3.

³⁰ ПДАП: LXVII/кут. 4—14—15, 1922.

Иностране понуде на натецају за куповину брашна нудиле су повољнију цену и каквоћу робе него домаће фирме. Делегати Народног Одбора за куповину (Војислав Јовановић, секретар Народног Одбора, Никола Распоповић, благајник тога Одбора и др Борђе Борђевић) купили су у Румунији и укрцали у Констанци 40 вагона (400 тона) брашна првокласне каквоће, а 2 вагона (20 тона) шећера, 2 вагона (21,62 тона) марсељског сапуна и 100 сандука (2,60 тона) кондензованог млека холандског порекла укрцано је у Цариграду (У ту количину урачунат је и растур приликом утовара и истовара).³¹

Сва наведена провизија отпремљена је 27. октобра 1922. године бродом „Лорелај (Lorelei)“ из Констанце за Одесу. За куповину намирница и другог утрошено је преко 2,500.000 динара.

Намирнице су приспеле у Одесу 30. октобра 1922. године. Ту их је преузео др Борђевић уз суделовање представника Нансенове Акције с тим, да буду раздељене у реонима: Одеса, Одеса Црвени Крст, Александровски, Јелисаветградски, Николајевски и Херсонски округ.³²

IV Укидање Међународног комитета за помоћ гладнима у Русији и оснивање Нансенове Акције

У јеку прикупљања, одашиљања и дељења помоћи гладнима у СССР-у све је више долазило до изражаја мишљење, да дотадашњи рад на исхрани гладних не треба запостављати, али да упоредо са тим радом треба повести борбу за економску обнову СССР-а кроз разне облике подизања економије и повећања производње. Др Нансен у своме допису Организацијама Међународног комитета за помоћ гладнима у Русији ставља у изглед распуштање тога Комитета због потребе смањења административних и техничких трошкова. Др Нансен, додуше, претпоставља да се са мање страха може очекивати зима 1922/23. године, али да би било „јакко за жаљење када би помоћне организације мислиле да је њихова задаћа завршена. Чак највећи руски оптимисти инсистирају на апсолутној потреби

³¹ **, Рад Народног Одбора за помоћ гладнима у Русији. Извештај, бр. 3, 1922, 11. — Упореди: Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића: У Димитријевићевом Извештају о раду Мисије Народног Одбора Срба, Хрвата и Словенаца за помоћ гладнима у Русији од 15. априла 1924. године налази се извод из рачуна који је 17. децембра 1923. године у Београду поднео Надзорном одбору (у саставу: Моша Пијаде, Рајко Јовановић, Милош Савић и К. М. Глишић) Борђе Борђевић, шеф Мисије заједно са секретаром Божидарем Јовановићем. Надзорни одбор утврдио је, да је извод рачуна веран својим документима. Претварање вредности из пуда у тоне вршено је на основи 1 тона = 60 п(уда) са заокружењем десетеричним разломцима. Упореди: Извештај, бр. 7 (јун) 1924, 38—39.

³² Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића: XLVI/4—38—39. — Јовановић, Акција Народног Одбора, 3: Наводи 300 сандука кондензованог млека(?). — Јовановић, Народни одбор за помоћ гладнима у Русији, Гласник СК ХСХ, год. III, св. 1, Београд, 1923, на стр. 17 наводи 100 сандука кондензованог млека.

за страном помоћи, не само за децу, болеснике и старце, већ и за извесне крајеве који ће ове зиме тешко трпети од глади. Међутим, неке организације које раде већ су говориле о ликвидацији Руског фонда за гладне (the Russian Famine Fund), док Шведски и Холандски Црвени крст, као и неки други, мисле да не могу да продуже акцију... Због тога смо одлучили у принципу и под резервом да то одобре наша национална удружења, да почнемо већ ликвидацију од 1. септембра и да, без формалне обавезе и без нарочитог питања извесних нама придружених организација предвидимо рок нашој ликвидацији до 31. децембра 1922. године." Иначе, све организације које могу и које желе да и даље раде у Русији, могу то чинити са свима овлашћењима и привилегијама које пружа споразум Хансен—Чичерин докле год то желе уз препоруку, да размотре потребу општег напора за економску обнову коју је препоручила женева конференција 15. августа 1921. године.³³

Скупштина Међународног комитета за помоћ Русији, одржана у Женеви 19. септембра 1922. године једном општом резолуцијом изразила је професору др Хансену захвалност што је „својом великом енергијом, племенитошћу својих убеђења, ауторитетом своје речи знао изазвати величанствен покрет дарежљивости“. Посебном резолуцијом Скупштина је изразила мишљење, да Хансенов Врховни комесаријат може да ради као независан орган и да он сам одлучи када ће његова акција да се заврши. Но, Скупштина га позива да настави „своје дело помоћи Русији“ под називом Хансенова Акција доклегод сматра да је она корисна и да она настави послове Врховног комесаријата. Даље, захваљује му на спремности да помогне организацијама за помоћ уколико то затреба. Скупштина је замолила Мешовиту комисију Међународног комитета Црвеног крста и Лигу Друштава Црвеног крста да, према потреби, споразумно са др Хансеном, сазове конференцију организација за помоћ Русији обухватајући и оне организације које су сачињавале Међународни комитет за помоћ Русији који, иначе, распушта се „од краја садашње сесије“.³⁴

Хансенова Акција уствари наставила је послове ранијег Међународног комитета за помоћ Русији, те је наш Народни Одбор СХС за помоћ гладнима у Русији могао и даље остати придружени члан Хансенове Акције. Иначе, све организације које су после оснивања Хансенове Акције наставиле са пружањем помоћи, могле су и даље користити разне погодности добијене споразумом Хансен—Чичерин од 27. августа 1921. године.

³³ Високи комесар Фридрих Хансен, Организацијама Међународног комитета за помоћ Русији. Извештај бр. 2 (октобар), 1922, 3—5.

³⁴ **, Везе Народног Одбора са међународним организацијама, 16—17. — Рибар—Јовановић, Извештај Извршног Одбора о раду Народног одбора, 9. — **, Распуштање Међународног комитета и преображај Врховног Комесаријата. Извештај, бр. 2, Београд, 1922, 16—17. — **, Везе Народног Одбора са интернационалним комитетима. Извештај, бр. 2 (октобар), Београд, 1922, 18.

V Рад Мисије Народног Одбора СХС са седиштем у Одеси

Мисија нашег Народног Одбора за помоћ гладнима у Русији налазила се у саставу Нансенове Мисије у Одеси доклегод је било провизије. Заузимала је две просторије стана Нансенове Мисије која је, иначе, имала доста одељења. Стан јој је уступљен бесплатно од стране совјетских власти.³⁵ На основу споменутог споразума Нансен—Чичерин Мисија Народног Одбора за помоћ гладнима у Русији уживала је и пре и после оснивања Нансенове Акције бесплатан превоз жељезницом и бродовима робе и службеника и још неке друге погодности.

Наш делегат др Борбе Борбевић, споразумно са Нансеновом организацијом, распоредио је приспеле намирнице на Александровск (са Берђанском) 50%, а по 10% на Николајев, Херсон, Јелисаветград, Одесу и на југословенске заробљенике и избеглице.

Примање робе и њезино одашиљање до одредишних места вршио је службеник Нансенове Мисије уз помоћ чиновника наше Мисије.³⁶

У целини узевши, помоћ наше Мисије Народног Одбора састојала се у храни, одећи, обући и лековима. Обзиром да

³⁵ 15. августа 1923. године Нансенова Мисија морала се иселити из тога стана, а са њоме се иселила и наша Мисија. Захваљујући предисретљивости Одског одељења Украјинског Црвеног крста, обе мисије преселиле су се у нову просторију подесну за смештај и меревање медикамената и за распо-
ређивање одела и обуће. Због оправке и издавања тога локала, морала се Мисија иселити у други, суседни, локал. Касније су се и по трећи пут морали селити у трећи локал који је такође припадао споменутом Црвеном крсту.

Нама су познате две адресе на које је стизала пошта нашој Мисији, односно, „делегату Димитријевићу.“ Прва је: Нансенова Мисија у Одеси, улица Садоваја 12, а друга је Југо-Славјански Комитет Помоћи Голодајућим прого-
-Димитријевићу, улица Петра Великог бр. 10. Трећа адреса није нам позната из преписке која је стизала на Димитријевићево име.

³⁶ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића LXVII/III, 2 3—6. — ПДАП, LXVII/III, 3—5. — Упореди: Извештај, бр. 7 (јун), Београд, 1924. 4—6: Службеник Нансенове Мисије звао се Александар Гелери. Иначе, у канцеларији наше Мисије Народног Одбора СХС радили су ови чиновници: Николај Зло-
ковић од 5. децембра 1922. године; вршио је спољне послове Мисије Божићар Јовановић узет је на рад од 1. јануара 1923. године. Он је у отсућности деле-
гата Борбе Борбевића решавао о помоћи, издавао требовања инвалидима, вој-
ним заробљеницима и радио на њиховој евакуацији „чији је повратак у Отаџ-
бину својим посредовањем потпомагала наша Мисија“. — Михаило Секулић
налазио се на раду као послуга од 1. марта 1923. године. — Александар Ми-
лијант узет је у службу од 25. марта 1923. године са запатком да води преписку
са оним реонима у којима је радила наша Мисија. Када је, међутим, Димит-
ријевић приспео са другим транспортом, односно са медикаментима, опелита
и слично „што је требало сортирати, измеравати и делити на поједине уста-
нове“, онда се указала потреба да се од 1. августа — после паузе у раду од
више месеци — узме у службу Борбе Бакић.

Магазином Нансенове Мисије руководио је и контролисао је издавање
Евгеније Јулевич Тајхман, управник транспортног отсека и стоваришта Нан-
сенове Мисије.

Службеници наше Мисије примали су месечно подједнако, осим Секули-
ћа који је примао нешто мање своје принадлежности у нарави 300 п. (480 кг.)
брашна, 30 фунти (12 кг) шећера и 15 комада сапуна до 15. августа, а од тога
дана примали су у новцу по седам и по енглеских фунти (3150 дина.); фунте је
Народни одбор куповао по 420 дина.

је наш Народни Одбор, што смо видели из претходних излагања, био придружени члан, то је донекле разумљиво што је Хансенова Мисија у почетку декларисала производе наше помоћи као своје; убрзо, затим, декларисана је као „продукти Мисије Краљевине СХС“.

Помоћ је дељена појединачно, а највише преко издржавања бројних трпеза, односно, кухиња познатих под називом питательный пунктъ.

1. Помоћ у храни

а) У Одеси

У Одеси је издавање помоћи појединцима извршено до половине марта 1923. године; Наша Мисија прихватила је да снабдева у овом граду само једну трпезу, т.зв. питательный пунктъ. Непосредно по приспећу првог транспорта наше помоћи у Одесу, одмах је издата сва количина намирница за ту трпезу, а после тога издата је и осталим реонима.

Трпеза у Одеси радила је за рачун наше Мисије Народног Одбора од 1. јануара до 1. маја 1923. године. У њој је до 1. априла исте године издато 92.000 obroка, а месечно добијало је хране по 1100 душа, т.ј. дато је свега 4400 једномесечних издржавања у 125.466 obroка. Наш делегат др Борђевић завршио је до 1. априла те године са издавањем појединачне помоћи у Одеси. Помоћ је добило 1271 породица. Овде су убројане и болнице, интернати и слично. У Одеси је примило појединачну помоћ 9236 лица; од тога броја отпада 4556 лица на децу... Од 1. маја исте године трпезу је издржавао Црвени крст који је добијао помоћ од других мисија. Требало је трпеза да ради до 1. августа те године.

У то време Стеван Димитријевић је већ допутовао из Београда у Одесу са новим, другим по реду транспортом помоћи. Према његовом извештају та трпеза „имала се затворити 1. августа, онда кад смо се ми спремали да у истој згради раздајемо одело и друге ствари“. У тој трпези издато је укупно 12.000 obroка.³⁷

б) У Александровском (или Запорошком) и Берђанском округу

Према извештају нашег делегата др Борђевића од 9. фебруара 1923. године, у Александровском (Запорошком) округу³⁸ налазило се пола милиона гладних, укључујући и Берђански округ. Оба округа доживели су „језовите последице неумитне суше и нечувене дотле

³⁷ ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића: III/2, стр. 4. — Упореди: Димитријевић, Извештај о раду Мисије Народног Одбора СХС, Извештај, бр. 7 (јун), Београд, 1924, 4—8. — Рибар—Јовановић, Извештај Извршног одбора Народног одбора, бр. 5 (мај) 1923, 7.

³⁸ Александровски округ преименован је после октобарске револуције у Запорошки. Упореди: Димитријевић, Извештај о раду Мисије Народног Одбора СХС, 11. — Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, 11.

глади.“ У њима се слабије осећао рад на помоћи страних мисија, те је наша Мисија прихватила предлог „да главни део своје провизије тамо упуту.“ Због тога је Александровском (Запорошком) Црвеном крсту предато, јануара 1923. године, за 26 општих трпеза укупно 9283,39 п. брашна, 548,31 п. шећера, 567,27 п. сапуна и 2307 кутија млека.³⁹

Послата количина намирница није била довољна до нове жетве, те је Борђевић молио да се пошаље нов, други транспорт, нарочито за Јелисаветград „у коме бесни најстрашнија глад“.

Александровском Црвеном крсту придодат је уз Александровски још и суседни Берђански округ.

У оба та округа наша Мисија издржавала је по 13 трпеза, свега 26. У њима је месечно добијало храну 25.350 особа, а издато је свега 694.114 оброка. Најраније отворена је трпеза од послатих намирница 14. јануара 1923. године у селу Терновки за 300 лица. У њој је до 1. фебруара и.г. издато 4590 обеда за децу, 630 за одрасле и 180 персоналу, свега 5400 обеда. Све друге трпезе отворене су између 1. фебруара и 1. марта и.г. (Камишеваја, Ново-Ивановка, Деревка, Павло-Новоселовка, Кушчево, Дудњиково, Колхоз Красниј Октјабр, Хитровка, Александровск, Преображенска (Новое Запорожје), Егоровка и Васиљевка). У овом округу није дељена храна у натури, него су се сви гладни хранили у трпезама. Црвени крст отварао је те трпезе „у местима у којима је у минулом рату биваковала и врло добрих трагова оставила наша дивизија.“ Почетком марта 1923. године укупан број становника у оба округа износио је 1.300.000 лица; од тога укупног броја лица број гладних је порастао на 700.000. Један део тога становништва хранио је Украјински Црвени крст. Међутим, помоћ, је требало слати и даље поготову „од почетка пољских радова до жетве.“

У Берђанском округу наш делегат др Борђевић организовао је пет нових трпеза 1. фебруара 1923. године, а радиле су до 1. августа исте године (Ново-Петровскоје, Богородицкое, Јуревка, Орловка и Дијановка. Осталих осам трпеза преузела је наша Мисија 1. априла и.г. од Међународног комитета за помоћ руској деци (Матроскаја Свобода, Красниј Шавкај, Ново-Алексејевка, Троицкое, Андрејевка, Успеновка и Обиточноја).⁴⁰

Др Борђевић је замољен да издејствује нову помоћ од нашег Народног одбора. Потреба за помоћ расла је упоредо са порастом глади. „Рад Мисије — јавља Борђевић у марту 1923. године — развија се успешно, али глад расте, а помоћи је све мање... Све те гладне масе надају се сада једино на нашу помоћ и верују да ћемо их ми помагати до нове жетве. Наших продуката биће довољно само до

³⁹ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића: Извештај о раду Мисије Народног Одбора, 11 — Исто: Извештај бр. 7 (јун), Београд, 1924, 11: Променом брашна послатог од стране наше Мисије добили су за 1. п. нашег брашна 2,5 п. ржаног брашна, односно, укупно: 12058,28 п. ржаног брашна, 730,07 п. зејтина, 91,25,33 п. крупе, 270 п. поврћа, 462,31 п. рибе и меса, 700 п. соли.

⁴⁰ Исто, 11—13.

1. маја, а најтежи месеци ће бити мај и јун. Од 4391 п. брашна (1 пуд = 16 кг.), 123 п. шећера, 15 п. млека и 133 п. сапуна што сам имао у Одеси ради индивидуалне помоћи, немам ништа, и ова је база ликвидирана.“ У извештају од 11. априла и. г. из Одесе обавештава да се глад у Украјини повећава, да „сељачко становништво одваја од уста и последње остатке жита и сеје да би се колико толико обезбедило од глади крајем ове и почетком идуће године (РВ:1923/24). Власти напрежу свој лабави апарат да предупредe економску катастрофу која је неизбежна. Све чешћи су случајеви умирања од глади.“ Поред описане невоље, почела се смањивати помоћ страних организација. „Широм целе Русије фабрике се затварају. Државни буџет прешавши у својим цифрама астрономске размере, тражи спаса у смањивању броја чиновништва и читаве армије незапосленог света почињу да гладују. Глад се шири нарочито на Криму, Уралу, Поволожју. У Украјини глад није ни престала. Услед ужасних пореза становништво пада у сиромаштво, јер је принуђено да продаје све што има да би платило разне намете. Одеса која броји око 300.000 становника, платила је само у децембру (РВ:1922. год.) три и по трилиона рубаља.“

Попис становништва у марту 1923. године у односу на број становништва у 1914. години показује да се становништво смањило у Москви за 37%, Петрограду за 70%, Харкову за 40%, Одеси за 60%, Николајеву за 46%, Херсону за 46% и Јелисаветграду за 50%.⁴¹

в) У Јелисаветградском округу

Од допремљене помоћи за гладне у Јелисаветграду послато је децембра 1922. године 3148,33 п. брашна, 124,11 п. шећера, 130,36 п. сапуна и 14,26 п. млека.

У овом округу др Борђевић је увео дијететичку храну за дојенчад и њихове мајке, као и за бремените мајке. Та помоћ давана је на 70 деце и на 30 мајки. Иначе, појединачне помоћи дато је у Јелисаветграду за 500 породица или 1293 лица, од којих је било 427 деце сирочади.

Мисија Народног Одбора имала је у овом округу свега три трпезе (Јелисаветград, Осетњашка и Вершино-Севериновка) које је раније издржавала Мисија Нансена. Од 1. марта до 1. јула 1923. године наша Мисија издржавала је трпезу у Јелисаветграду, а у друга два места од 1. априла до 1. јула исте године. Једномесечну храну примило је 2750 лица, а издато је укупно 75573 оброка.⁴²

Већи део провизије раздељен је у нарави (натури). Око 600 лица примила су такву помоћ која се састојала од 1 до 3 пуда брашна,

⁴¹ Рибар—Јовановић, Извештај Извршног одбора о раду Народног одбора, 4—7.

⁴² Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића: Извештај о раду Мисије Народног одбора, 14: Један део помоћи размењен је за 2573,6 п. ражаног брашна, 127,3 п. јечмене крупе, 51,11 п. крупе просене (пшена), 61,32 п. зејтина, 52,5 п. соли и 24,11 п. двокека. — Упореди: Исто, у Извештају, бр. 7 (јун), 1924, 14.

1 до 5 фуната шећера, 1 до 3 калупа сапуна (1 калуп=1,25 фунти) и по 2 до 3 кутије млека. Поделу је вршио, према стању и броју породице, др Јосиф Јосифовић Савицки, један од чланова месног Црвеног крста, који се својевремено бринуо о српским бегунцима који су, махом из Крајинског округа, пребегли преко Дунава у Румунију, па отуда преведени у Русију. Ти бегунци, из прошлих ратова, живели су у Јелисаветграду и околини. Њима су „у овом крају указивана сва добра што их брат брату у невољи може учинити. Да би се сад унеколико вратио зајам онима у самом Јелисаветграду, који су у своје време имали личног удела у помагању наших бегунаца, овде је издавана и персонална помоћ у натури“.

Потребни, пак, допунски производи за споменуте три трпезе набављани су простом разменом са провизијом наше Мисије. Међу производима који су дељени појединачно, нарочито је хваљен добар сапун и наше млеко које је, за разлику од неких других мисија, било заслаћено и густо. „И једна и друга врста наше помоћи учинила је добар утисак у овом крају — извештава Стеван Димитријевић — чија је судба везана за нас и близак нам је к срцу и с те стране, што је он део некадашње Нове Србије коју је половином XVIII века основала она група наших пресељеника из некадашње Војне Границе, која је под Иваном Хорватом због гоњења аустро-маџарских и унијатских морала напустити своју домовину. И сам Јелисаветград засновали су ови наши пресељеници“.⁴³

2) У Николајевском округу

Николајевски Црвени крст примио је од Нансенове Мисије децембра 1922. године 2230 пуда и 28 фуната брашна, 119 п. и 8 ф. шећера, 132 п. и 20 ф. сапуна и 15 п., односно, 1950 кутија млека.⁴⁴ Та провизија је у почетку декларисана као „попиљка чисто Нансенове Мисије“, али је после та омашка исправљена пошто је попиљка потицала од Мисије Народног Одбора СХС. Попиљка је само делимично дељена деци и одраслима у виду obroка у нарави (натури).

Иначе, наведене количине намирница користило је 12 трпеза у Николајевском округу. Осам од њих налазиле су се по селима (Петровское, Парутино, Адогојли, Богојављенск, Воскресенск, Калиновка, Александровка и Водопој), а три у самом граду Николајеву (Студентска трпеза техн. Тимирјазева, трпезе бр. 1 и 2 и трпеза у Дечјем дому — Детскаја комуна). Те трпезе раније је издржавала Нансенова Мисија, Мисија Десона, месни Црвени крст и државна организација. У међувремену од 1. фебруара до 1. јуна 1923. године издржавала

⁴³ Исто, 14—15.

⁴⁴ Исто, 7: Наше брашно промењено је у 65,160 п. и 6 фунти ражаног брашна, а део од остале провизије промењен је за намирнице које су биле потребне трпезама (рачунајући) у пудовима: 70 зејтина, 470 прекрупљено просо (пшено), 50 лук, 300,00, 90 кромпир, 66 пасуљ, 198 цвекла, 76 купус и патлиџан у туршији и 2500 кутија двопека.

⁴⁵ Исто, 8—9.

их је Мисија Народног Одбора СХС по два до пет месеци дана, т.ј. до 1. маја, односно, до 1. августа. Неке су, додуше, радиле и током августа користећи остатке провизије. У тим трпезама храњено је месечно укупно 6190 лица, а издато је свега 209.827 obroka.⁴⁵

д) У Херсонском округу

Херсонски округ примио је крајем децембра 1922. године преко опште трпезе 2215 п. и 20 ф. брашна, 119 п. и 20 ф. шећера, 14 п. и 12 ф. млека и 131 п. и 10 ф. сапуна.⁴⁶ Тим производима издржавано је 10 трпеза које је, иначе, наша Мисија преузела од Мисије Нансена и Међународног комитета за помоћ деци, у међувремену од 1. марта, 1. маја и 1. јуна. Издржавала их је до 1. јуна и 1. августа, дакле, у трајању од месец до пет месеци дана. То су: Херсонска трпеза бр. 1, 2, 3, 4; село Садово, Херсонски Водздров т.ј. Санитет паробродских службеника, професионални транспортни савез, Трпеза матере и детета, Дом инвалида, као и инвалидима и војним заробљеницима, држављанима СХС. Ти наши људи — њих 18 на броју — примили су једномесечну храну са 540 obroka. Њих петиорица добијало је помоћ у сувој храни. Иначе, једномесечну храну примило је 4971 лице. Њима је укупно издато 147.368 obroka. Слично местима по другим окрузима, и овде је 14 сарадника и служитеља, при установама у којима је дељена помоћ, добило награду у натури.⁴⁷

VI Предлог плана Нансенове Акције за нове облике помоћи

Из претходних излагања видели смо, да се током 1922. године код неких организација за помоћ Русији осетила замореност и недостатак материјалних средстава, те се помоћ почела смањивати, док је, међутим, глад у многим крајевима расла. У то време први транспорт наше помоћи тек је стигао бродом „Лорелаж“ који се укотвио у одеској луци 30. октобра 1922. године. Наша Мисија је, према томе, отпочела са деобом помоћи знатно касније од других мисија. Отуда је, како смо видели, Мисија Народног Одбора СХС могла да преузме на издржавање знатан број трпеза у Јелисаветградском, Николајевском, Херсонском и Берђанском округу које су раније издржавале Мисија Нансена, Мисија Десона, месни Црвени крст у Николајеву, совјетске државне организације и Међународни комитет за помоћ руској деци.

Совјетска влада је, сагласно са планом рада Нансенове Акције, једном својом изјавом нагласила да је и у 1922. години још велика потреба за помоћу. У крајевима који су обухваћени глабу „хиљаде

⁴⁶ Исто, 10—11: Наша Мисија дозволила је промену белог брашна које је за 90% уторчало, за ражано и за друге производе, те је на тај начин набављено: 6150 п. ражи, 3400 п. ржаног брашна, 615 п. крупе, 46 п. масла, 83 п. зелени и 44 п соли.

⁴⁷ Исто, 10—11, 15—17.

деце немају крова и траже хране, обућу и негу. Сельаци су потпуно упропашћени ратом, револуцијом и глађу... Неке области у Русији поново су страдале од суше и скакаваца, услед чега је положај ових области гори него прошле године (РВ:1921). Ово се тиче Крима, губернија Одеске, Николајевске и Запорошке у Украјини, а такође и многих губернија на Волги, а нарочито Татарске Републике.“ Даље, совјетска влада замолила је Нансена да притекне у помоћ „свима онима којима је потребна помоћ ради свога порушеног газдинства“.⁴⁸

„Немамо права — изразио је сумњу др Нансен у своме Мемоару Друштва народа — да мислимо да ће идућа жетва у зони захваћеној глађу моћи дати, чак претпостављајући најповољније околности, нормалну количину хране за 1922/23. економску годину за више од 50% становништва из крајева Волге, Украјине и Крима, и врло је сумњиво да ће у другим крајевима бити толико хране да се покрије тај дефицит“.⁴⁹

Др Naigh, члан Комисије Лиге народа за сузбијање епидемије телеграмом је известио др Нансена да глад и епидемије бесне и даље, нарочито у губернијама Запорожје, Николајев и Одеса. Нема могућности за снабдевање болница лековима, огревом; неопходно је појачати помоћне акције. Здравствени услови су тешки. Потребно је разделити сапун. Лекари се очајно боре; у страшном су положају. Треба пропагирати пошиљку поклона у натури, односно, пакета. Велика је оскудица у оделу за децу. Епидемичне болести се шире у маси и без контроле. Наступиће исељавање и велика смртност услед глади.⁵⁰ Даглас Робертс, делегат који је управљао кујнама Међуна-

Жан де Либерсак (Jean de Lubersac), економски стручњак др Нансена вршио је током јула 1922. године економска испитивања у Украјини. Дошао је до проверених података, да у целој Јужној Украјини почев од Харкова влада страховита глад, да су неки градови изгубили до 85% становништва, да има случајева људождерства, да је једно дете размењено за 10 фунти хлеба и т.д. Од 800.000 становника Крима њих 500.000 умреће пре нове жетве. Ако се не укаже помоћ, глад ће беснети и 1922/23. године. Пошто нема теглеће стоке, коња, потребно је хитно увести до августа-септембра у Украјину велику количину трактора. Неопходно је, потом, обезбедити велике кредите за куповину семена, посебно машина за обраду земљишта.⁵²

⁴⁸ **, Саопштење Врховног Комесаријата др Нансена. Извештај, бр. 1 (септембар), Београд, 1922, 5—6.

⁴⁹ Из Мемоара др Нансена упућеног Друштву народа. Извештај, бр. 1, 1922, 13.

⁵⁰ Текст телеграма др Naigh-а објављен је у Извештају, бр. 2, 1922, 5—6. родног комитета за помоћ деци говори о недовољној жетви, о огромној скупоћи. Сточни фонд је уништен. „Стока је ређа него икад; свиње, овце и живина готово су луксузни предмети прошлости“.⁵¹

⁵¹ Д. Робертс, Стање у једном крају Русије око Саратова. Извештај, бр. 2 (октобар) 1922, 6.

⁵² Извештај Jean-a de Lubersac-a, Стање у Украјини. Извештај, бр. 2 (октобар), 1922, 19—20.

Сличне утиске стекли су др Нансен и његов помоћник Фрик који су се вратили из посете Русији крајем марта 1923. године. Имајући то све у виду, као и на основу разговора са водећим представницима СССР-а у Москви и са делегатима страних организација у Москви и Харкову, др Нансен је предложио нов план помоћи Нансенове Акције који се састоји из четири тачке:

1. *Помоћ гладнима.* — Др Нансен се споразумео са Михаилом Ивановичем Калињином (1875—1946), председником Сверуског Централног Извршног Комитета и председником Руског комитета за борбу против последица глади, као и са К. Ландером, представником совјетских власти код страних организација за помоћ да је апсолутно потребно помагати гладнима и даље. Исхрана се, додуше, побољшала жетвом 1922. године, али је стање врло критично у неким крајевима Волге, Урала, Јужне Украјине, јер број гладних износи пет милиона лица, а до жетве 1923. године повећаће се на седам до осам милиона. Совјетска влада може помагати само милион и по гладних.

2. *Пољопривредно обнављање Русије.* — Пољопривредно обнављање треба отпочети оснивањем угледних станица са тракторима и разним прикључним пољопривредним машинама чиме би се обезбедило напредније обрађивање. Станицама би управљао по један пољопривредни стручњак. Нансенова Акција спремна је да тим станицама да кредит у износу од најмање 10.000 енглеских фунти који би био искоришћен за куповину свих потребних оруђа, семена, стоке и другог.

3. *Медицинско-санитарна акција.* — Др Нансен је изразио наду да ће све организације које су придружене Нансеновој Акцији поклонити по неколико апотека са лековима за хиљаду болесника, од којих ће свака стајати 150 енглеских фунти.

4. *Помоћ интелектуалцима и школама.* — Помоћ би се састојала у слању пакета намирница, разних књига, часописа, писаћег прибора и слично.⁵³

VII Став Народног Одбора према новом плану Нансенове акције

Од тренутка када је постао придружени члан Нансеновог Међународног комитета за помоћ гладнима у Русији (јул 1922.), наш Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији био је у току свих послова који су обављани код нас и ван земље по питањима помоћи. Свој став према предлогу плана Нансенове Акције која је предвиђала напред описане нове облике помоћи, наш Народни Одбор заузео је на седници свога Извршног одбора, одржаној у Београду 13. маја 1923. године.

Начелно, Извршни одбор стао је на гледиште, да и даље треба развијати рад на помоћи гладнима у Русији коликогод је то могуће. Тај став заузет је уз напомену „да се за тренутак план Д-р Нансена

⁵³ Рибар—Јовановић, Извештај Извршног одбора Народног Одбора, Извештај, бр. 5 (мај), Београд, 1923, 2—15.

код нас не може развити у целини, јер се осећа јака замореност како код оних који руководе акцијом, тако и код дародаваца“.⁵⁴

Иако се план Нансенове Акције није могао развити у целини код нас, ипак, почели су се објављивати у *Извештају*, истина још пре одржавања горње седнице, чланци из пера функционера Народног Одбора и најближих сарадника, чланци који су све више истицали на прво место потребу опште (*Russia restituenda est*) и посебно економске обнове Русије.⁵⁵

У том тренутку Народни Одбор располагао је свотом од 749.338 динара и 18 пара. Извршни одбор у споменутој седници предложио је да се од те своте употреби око 500.000 динара за набавку намирница, а остатак од 249.338 динара и 18 пара да се употреби за издржавање трпеза Народног Одбора у Саратову до краја 1923. године, као и за неке друге трошкове. Извршни одбор образложио је свој предлог потребом деобе помоћи од стране Народног Одбора СХС до нове жетве, т.ј. за месеце мај и јун 1923. године. Пошто се Нансенов план не може код нас развити у целини, предложено је да се он прихвати у појединостима, као што су слање лекова, односно, куповање и слање апотека, материјала за интелектуалце и слично.

VIII Стеван Димитријевић, нов делегат као инспектор досадашњег рада наше Мисије у СССР-у

У тој седници од 13. маја 1923. године одлучено је да се транспорт намирница, медикамената, одела и друге помоћи крене „заједно са г. Стевом Димитријевићем, професором Универзитета, делегатом Одбора, који по решењу Одбора треба да путује ових дана у Одесу“, и то „као нов делегат, као инспектор досадашњег рада наше Мисије, са ширим пуномоћјем.“ Било би према томе ванредно корисно „да г. Димитријевић не оде празних руку, већ да он приспе у Русију не само да прегледа досадашњи рад Мисије, већ и да донесе и нову, иако малу братску помоћ“.⁵⁶

Народни Одбор залагао се, да Стеван Димитријевић крене у СССР са што већом помоћи, односно, транспортом. Ради тога се обратио влади СХС која је, у почетку прикупљања помоћи, обећала шест милиона динара; но, то ће учинити „тек пошто Одбор одашље своју купљену храну и своју делегацију.“ Међутим, влада није дала ништа! Истина, државни органи изилазили су у сусрет Народном одбору у Београду у вези добијања дозволе за одлазак делегације у СССР. Министарство спољних послова послало је свога секретара М. Стојановића у Ригу ради хватања веза са личностима надлежним

⁵⁴ Исто, 13—14.

⁵⁵ Др М. Поповић, Глад у Русији. Извештај, бр. 1, Београд, 1922, 2—5. — Вој. Ј. Јовановић, За економску обнову Русије. Извештај, бр. 2, Београд, 1922, 1—3. — **, Везе Народног Одбора са међународним организацијама, 18—20.

⁵⁶ Рибар—Јовановић, Извештај Извршног одбора о раду Народног одбора СХС, 14—15.

за добијање виза и ради обавештења. Највећи број народних посланика и већина банака сматрали су „за непотребно да изврше једну човечну дужност“. Међутим, Министарство унутрашњих послова прикупило је већу своту новца од разних надлештава.⁵⁷

1. Набавка и помоћ у медикаментима

Према обрачуну и прегледу стања касе на дан 10. маја 1925. године, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији утрошио је само за медикаменте послате у Русију 106.520 динара и 75 пара. О тој помоћи известио је др Марко Т. Леко, председник Главног извршног одбора Друштва Црвеног крста СХС на LXX седници Главног Одбора Друштва, одржаној 11. јуна 1923. године којој је присуствовао и Стеван Димитријевић као његов члан.⁵⁸ Др Леко је известио чланове „да члан Главног Одбора г. Стеван Димитријевић путује као делегат Народног Одбора у Русију. Понеће и велику количину лекова, које је Народни Одбор добио из Дирекције ратног плана по сниженој цени. Али је потребно да ову куповину прими на себе Црвени Крст“. Решено је да двојица чланова Главног извршног одбора испитају „да ли је могуће добити ове лекове бесплатно, а ако не шта ће коштати, па да поднесу предлоге Главном одбору водећи рачуна да финансијске прилике Друштва Црвеног крста не дозвољавају да Црвени крст из својих средстава плаћа лекове“. Остало је на томе, да је

⁵⁷ **, Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији, 9, 11. — Рад Народног Одбора за помоћ гладнима у Русији. Извештај, бр. 4 (децембар), Београд, 1922, 2, 8: Народни одбор упутио је писма министру председнику, министрима: иностраних дела, финансија, председнику Народне Скупштине и свима парламентарним клубовима. — Вој. Ј. Јовановић, Драма глади. Извештај, бр. 4 (децембар), 1922, 2—3: „Само Југославија као држава, званично није дала ништа за гладну, и то расно и верски братску Русију. Код нас не постоје човечне побуде — критикује Јовановић, главни секретар Народног Одбора — и људски разлози. Не постоје ни политичке побуде, практични разлози, и ако се зна да ћемо, у будућности, као и у прошлости, као држава, као народ, као политичка заједница, зависити најтежње од снаге Русије, од мира и спокојства њеног. Зар смо, и ту, толико кратковиди?“ — Исти, Народни одбор за помоћ гладнима у Русији, 17. — Др М. Поповић, Глад у Русији, 5: „Наш народ у свим крајевима земље одазвао се и схватио је своју дужност. Он није крив што његови званични претставници нису исто тако учинили оно што су могли и требали да учине.“

⁵⁸ При стању извора тешко ми је одредити тачан дан одласка Ст. Димитријевића из Београда у СССР. Видимо да је учествовао у раду LXX седнице Главног Одбора Црвеног крста, одржаној 11. јуна. Међутим, није био присутан на следећој, LXXI седници, одржаној после седам дана, т.ј. 18. јуна и.г. По моме тумачењу значило би, да је отпутовао између 11 и 18. јуна. Вратио се отуда у понедељак, 10. марта 1924. године: значи провео је које на путу, које у СССР-у девет месеци дана, а не шест и слично како се може читати у неким написима.

Већ израније Димитријевић се спремао на тај пут. У седници Савета Православног Богословског факултета Београдског универзитета, одржаној 6. јуна 1923. године известио је Савет „да одлази на месечно осуство у Русију“. За заменике у његову осуству одређени су као његови заступници универзитетски професори др Драгутин Анастасијевић и др Александар Доброклонски. Види: Архива Православног Богословског факултета Београдског универзитета: Записник Савета, бр. I, 116.

Народни Одбор платио наведених 106.520 динара и 75. пара, према горњем исказу стања касе.⁵⁹

Димитријевић се кренуо на пут између 11 и 18 јуна 1923. године носећи собом други транспорт помоћи који је, поред медикамената садржавао одећу, покриваче, рубље и слично у укупној вредности од скоро два милиона динара.⁶⁰

Транспорт медикамената и осталог прешао је тежак и тегобан пут колико због техничко-пловидбених услова пловидбе Дунавом и Црним морем до Цариграда,⁶¹ због претоваривања у Турну, Браили и Цариграду, због преношења у бродарске и царинске магацине, те дугог лежања на мору у барци, толико и због разлога, чини се, административне природе.⁶² Ипак, транспорт је приспео у Цариград у Одеси у исправном стању.

У одеској царинарници сандуци су распаковани, те је један представник Нансенове Мисије из Букурешта (који је више пута боравио у Одеси), др Бачелорија, извршио преглед списка медикамената који је саставио Народни Одбор у Београду. Др Бачелорија је утврдио да недостаје само незнатна количина четири лека (солсол 200 гр., сулфонал крист. 100 гр., фенацетин 100 гр., и ихтриола амон. 1000 гр.). Ради справљања лекова за кожне болести требало је купити још вазелина и сумпора. Договорно са Лазом Петровићем, чланом Главног одбора, набавио је Стеван Димитријевић у Варни по

⁵⁹ Архив Председништва Црвеног крста Краљевине СХС, Записник седница Главног одбора, св. I, 127—128. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије Народног Одбора СХС, иза странице 44 налази се табела: Стање касе Народног одбора за помоћ гладнима у Русији на дан 10. маја 1925. године. — Упореди: Архив САНУ: Заоставштина Ст. Димитријевића, III/38.

⁶⁰ Рибар—Јовановић, Извештај Извршног одбора о раду Народног Одбора, 42. — Јовановић, Наша помоћ Русима. Гласник Друштва Црвеног крста СХС, св. 12 (децембар), Београд, 1923, 412: Пише да је вредност медикамената „дремашта два милиона динара“.

⁶¹ Због тешких услова пловидбе кроз Ђердапски део Дунава, роба је превожена само до Браиле, Исакчије, Килије и других трговачких градова у којима су се налазиле посебне шајке прилогобене за пловидбу Црним морем, односно, до Цариграда.

⁶² ПДАП, LXVII/кут. 4—23—1923: Једна од тешкоћа састојала се у закату Конзулата СХС у Цариграду да му се, у вези медикамената, поплаћу нека документа. Димитријевић је о томе известио Народни Одбор у Београду.

„Поштовани Господине Димитријевићу — пише између осталог Радмила Борбевић, други секретар Народног одбора у писму од 16. октобра 1923. године — тек јуче смо добили Ваше писмо које ћемо на данашњој интерној седници изнети Одбору. Мени је јако жао што сте имали тако много потешкоћа с тим медикаментима, али мислим да би било још горе да сте отишли без њих. Ми смо добили једно писмо од конзулата СХС из Цариграда који тражи да му се поднесу нека документа. И то тражи хитно. Пошто ми документе такве врсте немамо, а Ви сигурно знате каква су им документа потребна и да сте Ви збиља медикаменте однели као помоћ, а не да тргујете, то им молим Вас или одмах поплаћите, или при повратку, ако идете преко Цариграда, предајте...“ Приватно, Борбевићку је занимало, да ли је Димитријевић успео да пронађе ћерку Саве Маринковића и зашто се не враћа у Југославију. Ако му то буде могуће, нека јој донесе један албум Москве, једну лепу слику и један кашмир шал.

стотину килограма тих медикамената, тако да их је укупно било тридесет.⁶³

Двадесет и две врсте тих медикамената ослобођене су царине, а за осталих седам требало је платити царину јер су се производили у Русији или их, пак, није било „на списку артикала што су их мисије могле увозити без царине“.⁶⁴ Димитријевић је откупио сумпор и вазелин пошто царина није била велика. За осталих шест медикамената трајала је дуга преписка између Нансенове Мисије и средишњих власти у Харкову и Москви, а посредовао је Црвени крст и државно посредништво за везе са страним мисијама у Одеси. Тек на одлучан захтев Михаила Јаковљевича Гладштајна, тадашњег руководиоца Црвеног крста у Одеси и друга Марковића, опуномоћеника Совјетске владе за рад са мисијама, Димитријевић је примио, за рачун наше Мисије, те лекове без царине 1. октобра 1923. године.

Стране мисије — наводи Димитријевић у своме опширном извештају — давале су медикаменте Државном санитету или Црвеном крсту. Да медикаменти не би дошли у државне апотеке и варошке установе које су, иначе, штедљиво чувале своје постојеће количине лекова, Димитријевић је одлучио да села и вароши у унутрашњости добију свој део лекова непосредно од наше Мисије, да медикаменти буду раздани у оним реонима у којима је наша Мисија радила на утољавању глади „као завршну допуну тога рада“. Затим, набављени су спискови здравствених установа (државне и самосталне, Црвени крст) и пројекат колико којој установи треба дати, узимајући при томе у обзир њену специјалност и број болесника који кроз дотичну установу пролази.

Димитријевић наводи даље, да је образовао једну комисију са задатком да прегледа тај списак и пројекат. Управа Црвеног крста у Одеси одредила је у ту комисију двојицу својих лекара (др Виктор Јулијевић Андерс и др Александар Михайлович Ихтиман), а Димитријевић, односно, наша Мисија узела је за трећег члана те комисије др Антона Николајевича Великанова, „пријатеља српског народа из првог светског рата око скупљања прилога за Србију и око помоћи нашим бегунцима у Одеси“.

Комисија је ревидирала предложене установе и количине медикамената. Пошто је прва комисија задржала у списку и оне установе које још нису биле обновљене, Димитријевић је подвргао спи-

⁶³ Архив САНУ: Заоставштина Ст. Димитријевића, III/2:21—24. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије Народног Одбора СХС; Извештај, бр. 7, 1924, 21—24. — **, Рад наших добротворних мисија у Русији. Гласник Друштва ЦК СХС, св. 9—10 (септембар-октобар), Београд, 1924, 314: Sakol 100,282 кг., Theobromin 47, 275 кг., Lajodine око 20 кг., Phenacetin 100 кг., Coffein 10,350 кг., Aspirin 100 кг., Bismut 50 кг., Kalisulfoguaajacol 171 кг., Guajacolici 52 кг., Naptiol 50 кг., Natr. salicyl 96 кг., Natr. bens. 122 кг., Protargol 17 кг., Sulfur 90 кг., Vaselin 82 кг., Codein 1,600 кг., Calc. glyceriophosphe 6,5 кг., Creozot. carb. 64 кг. и друго.

⁶⁴ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, III/2, 20. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије Народног Одбора СХС, 21—22: То су: натриум салициликүм кристал, натриум салициликүм пулвиснатриум салициликүм пурус протаргол, камфор, веронал натриум, вазелин и сумпор.

скове и пројекат још једној ревизији од стране једног професора Медицинског факултета и др Јакимовића, пореклом Србина. На основу њиховог рада, па и приватним распитивањем Димитријевић је заједно са њима утврдио „стварне потребе појединих месних установа и проналазили оне, које предано врше своју хуману задаћу, а нису у саставу ни Црвеног крста ни Државног санитета.“

Након одређивања медикамената у довољним количинама за болничке и хигијенске установе у Одеси и у оним окрузима у којима је наша Мисија радила, претекла је још знатна количина медикамената. „Знао сам — извештава Димитријевић — да су универзитетске клинике у којима се лече најтежи болесници уопште, а студенти не само лече, него медицинари и фармацисте још и вежбају, потпуно без лекова, то смо у распоред унели и клинике Универзитета у Кијеву, Ростову на Дону и Јекатеринославу, где је такође глад беснела, те су и здравствене зле последице глади велике. Како смо за један округ Јекатеринославе губерније, Александровски, већ дали медикаменте, а у њему је главни део раденичког рударско-индустријског донског басена, па још и поред једног дела споменуте Хорватове бивше Нове Србије, овде на другој страни била (је) и ондашња Шевића и Прерадовића Славеносрбија, то смо одвојили извесну количину и за остале округе ове губерније“.⁶⁵

Кокаин у Русији, по Димитријевићу, није имао велику примену у лечењу, али је много коришћен као опијајуће средство, те је због тога раздељен само очним и зубним одељењима универзитетских клиника. Од преостале количине кокаина након расподеле, Димитријевић је „дао 800 грама у престоници Москви, г. Велеру, опуномоћенику владе за везе са страним добротворним мисијама, односно, Одељку у Кремљу којим он рукuje, да их раздели између одељења московске универзитетске клинике и других санитетских установа, а 600 грама Украјинском Црвеном крсту у Харкову, централном месту Украјине, да их раздели између месног Медицинског факултета и других санитетских установа.“ Неосалварзан тражили су под изговором за убризгавање против маларије, али је у већој количини додељен само веноролошким клиникама и другим установама за лечење венеричних болести.

Знатна количина медикамената размерена је под надзором двојице фармацеута. Њих је ставио на расположење нашој Мисији одески Црвени крст. Иначе, размеравање, препакивање и одвајање по групама за поједине установе вршили су службеници наше Мисије. Медикаменти одређени за Одесу одмах су раздељени уз пратњу наше Мисије. Из оближњих одеских округа долазили су руководиоци и лично примали. Уколико, пак, нису дошли да преузму медикаменте, исти, су, у издвојеним порцијама, предати губернијском Санитетском одељењу да их оно разда. „За удаљеније округе Одеске губерније и места ван ње упаковали смо у сандуке и послали их железни-

⁶⁵ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, 20—21. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије Народног Одбора СХС, 22—23. — О Новој Србији и Славјаносрбији види радњу др М. Костића, Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија. СЕЗ, XXVI, Београд, 1923, стр. 1—136 са једном картом.

цом или лабом, а ја сам затим пошао — извештава Димитријевић — да лично предам и узгред извршим ревизију наше помоћи у храни.⁶⁶

Димитријевић је предао ради контроле и обавештења Нансеновој Мисији и државном представништву код страних мисија у Одеси један списак здравствених установа којима су раздати медикаменти.

Медикаменти су раздељени непосредно и бесплатно у Одеси и у унутрашњости. У Одеси је добило помоћ у медикаментима петнаест разних клиника Универзитета, петнаест установа радничке медицине у надлежности Министарства народног здравља и на пет установа Црвеног крста. У унутрашњости Одеске губерније помоћ је добила 41 здравствена установа, свега 76 установа. Ако је судити по реверсима, онда их је 131 установа (Толико је реверса имао Димитријевић) добила медикаменте. Но, Димитријевић с правом истиче, да их је много већи број примио помоћ. Из приложених табела I—VII уз његов извештај, иначе, најдрагоценији извор за упознавање рада наше Мисије, посебно деобе помоћи, види се да су медикаменти раздељени у окрузима: Одеском, Николајевском, Первомајском, Балтском, Јекатеринославском, Ростовском, Александровском, Јелисаветградском и Кијевском. Разлика у броју установа које су примиле помоћ потиче отуда, што до Димитријевићевог повратка у земљу неке установе нису послале оригиналне потврде о пријему медикамената.⁶⁷ „Кад се количине из овог списка и реверса — закључује Димитријевић — сравне са онима из оригиналног списка онда ће се наћи вишак или мањак само у по неколико грама. То је дошло отуда, што се негде пропустила домерити дара, а негде нешто просуло. Само код кокаина имамо мањак од 40 грама.“⁶⁸

Иначе, после извршене поделе остала је нераспоређена веома мала количина медикамената. Ту количину „смо разделили неким ситнијим корпорацијама, службеницима Мисије и неколицини других приватних невољника, т.ј. неколико заосталих грамова од најобичнијих медикамената раздељеним у мање домаће апотеције.“⁶⁹

На плану медицинско-санитарне акције, као део плана рада Нансенове Акције, предвиђено је стварање ручних апотека. Такве апотеције слате су у великом броју у немачке колоније, по 20 до 25 месечно. Растурала их је Нансенова Акција. По мишљењу Димитријевића такве апотеције „су се ... показале мало корисне, јер је у њима било од свега помало, али ни од чега довољно“. Лекови, пак,

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ На пример: Реверс бр. 84 гласио је на све државне здравствене установе у Јекатеринославској губернији; садржина московског и харковског реверса бр. 129 и 130 подељена је на више установа. Поједини раднички савези у месту и округу, као Бродарци („Водници“), Радничка медицина („Рабмед“) и други.

⁶⁸ Пакет оволике тежине нестao је у магацину онда, кад никога са стране није било. То је сутрадан приметио сам г. Борбевић и укорео присутне службенике, али пакет није ни враћен, ни подметнут. О томе: Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, 21—23. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије Народног Одбора СХС, 23—25 — Вој. Ј. Јовановић, Наша помоћ Русима. Гласник Друштва ЦК СХС, св. 12 (за децембар), Београд, 1923, 412—414.

⁶⁹ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, 24. — Упореди: Димитријевић, Извештај о раду Мисије Народног Одбора СХС, 26.

које је послао наш Народни Одбор, а које је собом у транспорту пренео Димитријевић, били су пробрани од оних најпречих и најчешће употребљаваних; уз то, потицали су из немачких фабрика, а руска рецептура била је најближа немачкој, па су се због тога руски лекари — по Димитријевићу — о њима изражавали веома повољно називајући их „ходким“ (т.ј. роба која се тражи).⁷⁰

Завршавајући онај део свога извештаја који се односи на медицинско-санитарну акцију, конкретно, на набавку и помоћ у лековима, Димитријевић упознаје Народни Одбор са потребом даљег помагања слањем кирина, завојног материјала, јода, вазелина и других лекова. Он сматра да би лекови били најрационалније искоришћени да је Народни Одбор могао у Одеси и у неким другим централним местима отворити привремене апотеке пошто се могу лако наћи апотекари. То је покушала да оствари у Ростову на Дону Папска мисија која је при ликвидацији АРЕ добила извесну количину лекова.⁷¹

2. Помоћ у одевним и другим потребама

Обзиром на предстојећу зиму 1922/23. године, Народни Одбор позвао је грађане Београда да приложе одела, рубље, обућу, покриваче и слично ради слања у СССР. Пропаганди те врсте помоћи требало је да припомогне штампање плаката 4500 комада већег и 5000 комада мањег формата за растурање по јавним локалитетима.⁷² Грађани су се мало одазвали тим позивима за помоћ. То се објашњавало „оскудицом у оделу и код нашег света после другог светског рата који је оставио великих трагова у нашој прератној Србији.“ Вредно је спомена, да су 39 чланица секције Подмлатка Црвеног крста у Вишој женској занатској школи у Београду сашиле стотину хаљиница од штофа добијеног од Подмлатка америчког Црвеног крста у Београду. Иако су биле сиромашне, ученице те школе даровале су још и прикупљени прилог од 177,50 динара. Споменути Американски подмладак предао је нашем Народном одбору на поклон за слање деци у Русији 140 нових хаљиница, 7 капутића и 13 панталона, а Женско друштво у Београду поклонило је 70 пари нових ципела.⁷³

⁷⁰ Исто, 25; 27.

⁷¹ Наша Мисија и Димитријевић лично примили су велик број захвалних писама и усмених израза захвалности од низа здравствених установа: У Одеси је Акушерско-хиђијенска клиника изразила „своје дубоко признање и благодарност Мисији и српском народу за указану им помоћ у лековима.“ Један од четири Дома породица — трећи, Државни кожно-венерични институт, Инвалидски дом, инвалиди Губернијске инвалидске заједнице и медицински персонал изразили су дубоку захвалност одеској Мисији за лекове, драгоцени дар болнице и осакатеном ратнику-инвалиду и „моле предати исту благодарност свему српском народу: „затим, у Ростову на Дону — Медицински факултет Донског универзитета и други. Види: Исто: 25—26; 28. Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, 25—26. — Димитријевић, Извештај, бр. 7 (јун), 1924, 28.

⁷² **, Народни одбор за помоћ гладнима у Русији, 12—13.

⁷³ **, Секција Подмлатка Црвеног крста руским сестрицама. Извештај, бр. 2 (октобар), 1922, 14. — **, Рад Народног Одбора за помоћ гладнима у Русији. Извештај, бр. 2 (октобар), 1922, 15. *

Према списку који је сачинио Народни Одбор, Димитријевић је понео у Русију одела, рубља, обуће, покривача и слично 1470 комада у око тридесет назива. „Такав смо број са изаслаником Главног одбора г. Лазом Петровићем показали и Руској агенцији за спољну трговину (Внешторг = внешняя торговля). Међутим — наставља Димитријевић — још у Одбору ми је речено да су неке ствари накнадно додаване пошилици“. Након пријема, сортирања и пребројавања испоставило се да има 1542 комада.

Раздвајање је непосредно вршио Димитријевић. Оне који су, према познавању наше Мисије, били најсиромашнији и наше поданике, позивали су, а осталима је дељено како се ко јављао. Највећи број одевних ствари биле су за децу коју су родитељи доводили или доносили. Непарне чарапе, рукавице и наруквице даване су сиротицама које су умеле плести. Наши су разгласили — наводи Димитријевић — да се „очекује нови транспорт намирница и многим (су) били обећали, то им је, да би се унеколико одржала њихова реч, дато по нешто од ствари. Зато сам раздавање углавном оставио г. Борђевићу, а ја сам проконтролисао примљену и распоређену пошилику, давао упутства, како да се издаје и води евиденција о издатој и за све време издавања водио надзор. Са издавањем смо журили зато — подвлачи Димитријевић — што је требало ослободити дотичну просторију Црвеног крста, да би се могло лакше манипулисати око раздавања медикамената, што се журило са ликвидацијом рада Мисије и распуштањем персонела њеног и што је била већ зима на прагу, те да би сиротиња могла благовремено примити оно, што јој се могло дати.“

У то време у Одеси су живели многи наши људи везани породицом и послом, а понеки и службом. О њима се „врло пажљиво“ водило рачуна приликом раздеобе хране, па и сада приликом расподеле одела. Неки од њих који су се налазили у великој оскудици захваљивали су нашој Мисији за оно што су добили. Међутим, они који су се без потребе задржавали у Русији, премда су се многи вратили у земљу — наводи Димитријевић у своме извештају — но, остали су у послу и служби у Русији, нису били задовољни оним што су добили од одевних ствари.

Оделом и другим одевним предметима потпомогнуто је 344 породице и самаца. Свима ученицима и ученицама школе која је радила при трпези наше Мисије у Одеси, а било их 144, дати су по једна хаљиница за девојчице, а мушкарцима „оно од одела што се могло наћи за њих.“ Тим ученицима и ученицама, породицама и појединцима подељено је 1359 предмета или пари.⁷⁴

⁷⁴ По реверсу бр. 177 дат је један јорган и неке ствари једном чиновнику који је нашој Мисији чинио неке услуге, бележи Димитријевић. Када је за тај случај сазнала г-ђа Марковић, председница Комисије за помоћ сирочади и опуномоћена посредница између иностраних мисија и државних власти затражила је споменути реверс ради ислеђења против тог чиновника. Споменута комисија за помоћ сирочади (беспризорнымъ дитямъ), замерила је нашој Мисији, односно, Димитријевићу што раздаје одевне и сличне предмете непосредно, а не преко те Комисије. Димитријевић је навео разлоге. Али, да би донекле изишао у сусрет тој Комисији, Димитријевић јој је предао 91 грудњак, 42 јор-

3. Слање пакета

Скупштина Међународног комитета за помоћ Русији изгласала је 19. септембра 1922. године да се дотадашња служба „пакета са намирницама“ прошири на руске интелектуалце, школе и на службенике саобраћајне струке. Требало је, дакле, да се прошири садржина пакета на онај начин како је то у своме новом плану предвидела и Нансенова Акција. Према оцени Димитријевића, за време његовог боравка у Русији ништа се није толико тражило за куповину и ништа се није тако добро продавало као књига: она је служила као нека врста монете.

Књига је била веома скупа, а стање интелектуалаца постајало је све теже, тако да су тешко могли набављати књиге. Према једном извештају Мисије Народног Одбора, у Одеси је преко хиљаду учитеља остало без посла, пошто је три четвртине школа затворено. Живе од случајних зарада. Године 1922. поумирало је много учитеља од глади „али и сад није боље, јер сваким даном педесетинама умире“. Месечна плата оних који раде креће се од 205 до 322 рубље од чега се „апсолутно не може живети“. „Већина наставника, па чак и највиших школа (универзитета) није у могућности да набави себи одела; носе они на себи нешто што се пре може назвати дроњцима него ли оделом интелигентног човека. По спољашњости они својом бедом превазилазе и најгоре просјакe. Па није боље ни са рубљем, обућом и осталим најнужнијим стварима и т.д. и т.д.“⁷⁵ Дотадашња служба пакета намирница је због тога проширена на слање књига, часописа, научног материјала за потребе више наставе, свезака, оловака и слично.⁷⁶

Међународни комитет и Нансенова Мисија слали су на хиљаде пакета из Женеве на одређене адресе у Русији. Нансенова Акција известила је наш Народни одбор да ће преко управе за пошилку пакета у току зиме 1922/23. године примати и даље пакете пошто глад још увек хара Русијом.⁷⁷

ганчића и 50 других, дакле, свега 183 предмета с тим да их раздели оним установама које се налазе под њеном управом, а јорганчиће да раздели сиромашним родитељима у домовима за породиље. — Упореди: Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, 17—18. — Исти, Извештај, бр. 7 (јун), 1924, 19—20: Овде на стр. 20 вероватно је штампарска грешка у томе, да је ученицима и ученицама, њиховим породицама и појединцима раздјељено 1390 предмета или пари. У оригиналу Извештаја пише: 1359.

⁷⁵ **, Реферат Мисије Народног Одбора СХС у Одеси. Положај учитеља у Одеси. Извештај, бр. 5 (мај), 1923, 15.

⁷⁶ **, Везе Народног Одбора са интернационалним комитетима. Извештај, бр. 3 (новембар), 1922, 13. — Вој. Ј. Јовановић, Нансенова Акција за Русију. Гласник Друштва ЦК СХС, св. 5 (мај) 1923, 152. — Рибар—Јовановић, Извештај Извршног одбора Народног Одбора СХС, 13. — **, Распуштање Међународног комитета и преображај Врховног Комесаријата. Извештај, бр. 2 (октобар), 1922, 16—17.

⁷⁷ Адреса управе: Service de transmission de paquets standards en Russie, Geneve 54 Rue du Rhone. — Извештај делегата Друштва ЦК Краљевине СХС у Женеви/Свршетак. Гласник Друштва ЦК СХС, св. 12 (децембар), 1923, 422. — **, Шиљање пакета за гладне у Русију. Извештај НО СХС, бр. 4 (април), 1923, 9. — **, Распуштање Међународног комитета и преображај Врховног Комесаријата, 16—17.

Руске избеглице искористили су могућност слања пакета својим најближим рођацима у СССР-у. Почетком августа 1922. године замољен је Народни одбор за помоћ гладнима у Русији ради испраћаја једног пакета који избеглица Александар Петровић Курченинов, судски практикант у Нишу жели да пошаље својој супрузи, ћеркама и сестри у Харкову. У децембру 1922. године Главни Одбор Друштва Црвеног крста СХС повољно је решио молбу двојице руских студената избеглица: Мајци једнога од њих послат је пакет ствари, а другоме је, по препоруци Димитријевића, послат пакет животињих намирница. У марту 1923. године послата су два пакета од стране Црвеног крста Олги и Рад. Калуђеровићу и Марији Илић у Москви.⁷⁸

Приликом поласка за СССР Димитријевић је у транспорту носио десетак сличних приватних пакета које су руске избеглице слали својима у Русији. Димитријевић је око преноса тих пакета преко границе доживео доста непријатности, јер су царинници захтевали да се плати царина на девет приватних пошиљки због тога што је на њима била прилепљена адреса, те их царинници нису могли признати за ствари упућене нашој Мисији. За неке, пак, пошиљке одређена је царина много већа него што је износила вредност оцарињене робе. Најзад, тек после дугог дописивања са Харковом и Москвом одобрено је нашој Мисији да их преузме, али уз услов, да половина припадне Комисији за издржавање сирочади, а друга половина да се преда лицима на која је односна пошиљка назначена. „Сопственици су — извештава Димитријевић — пристали на ово и онда сам ове пошиљке поделио на три категорије: две пошиљке намењене имућнијим сопственицима на које царина није ударена велика, откупили су сами; четири пошиљке на које царина такође сразмерно није била велика, а сопственици их нису могли откупити, откупљене су новцем наше Мисије, а три пошиљке на које је ударена велика царина, уступљене су споменутој Комисији по пола.

„Комитет је био предусретљив и није сам делио — подвлачи Димитријевић — као што то чине са огромним пошиљкама свију мисија, послатим после 1. августа 1923. године, кога су дана престале да важе све царинске повластице, него је дозволила моје присуство, а ја сам при подели успео, да већи и потребнији део оставе сопственицима, те су ови остали задовољни. Како су пошиљке у царинарницама вођене на моје име, то сам и ја морао око пријема сваке по неколико дана дангубити идући од стола до стола, док се испуниле све формалности и исплатиле све разноврсне дације, али је и ово спадало у задатак Мисије“.⁷⁹

Димитријевић је био предусретљив и није сам делио — подвлачи Димитријевић — као што то чине са огромним пошиљкама свију мисија, послатим после 1. августа 1923. године, кога су дана престале да важе све царинске повластице, него је дозволила моје присуство, а ја сам при подели успео, да већи и потребнији део оставе сопственицима, те су ови остали задовољни. Како су пошиљке у царинарницама вођене на моје име, то сам и ја морао око пријема сваке по неколико дана дангубити идући од стола до стола, док се испуниле све формалности и исплатиле све разноврсне дације, али је и ово спадало у задатак Мисије“.⁷⁹

Димитријевић је био предусретљив и није сам делио — подвлачи Димитријевић — као што то чине са огромним пошиљкама свију мисија, послатим после 1. августа 1923. године, кога су дана престале да важе све царинске повластице, него је дозволила моје присуство, а ја сам при подели успео, да већи и потребнији део оставе сопственицима, те су ови остали задовољни. Како су пошиљке у царинарницама вођене на моје име, то сам и ја морао око пријема сваке по неколико дана дангубити идући од стола до стола, док се испуниле све формалности и исплатиле све разноврсне дације, али је и ово спадало у задатак Мисије“.⁷⁹

IX Ревизија расподеле помоћи и ликвидација наше Мисије

Критички осврт на рад Мисије

Наша Мисија завршила је са издавањем провизије из првог транспорта још у марту 1923. године. Други транспорт помоћи у медикаментима и одевним предметима приспео је са Димитријевићем који је из Београда отпутовао половином јуна исте године. Димитријевић је одмах по доласку одредио др Борђевића да, заједно са помоћницима, т.ј. члановима наше Мисије врши раздавање, „а ја сам, пише Димитријевић, проконтролисао примљену и распоређену пошљку, давао упуства како да се издаје и води евиденција о издату и за све време издавања вршио надзор“. Димитријевић је журио са раздавањем помоћи, јер је требало ослободити односну просторију Црвеног крста, да би се могло лакше манипулисати око раздавања медикамената; затим, „што се журило са ликвидацијом рада Мисије и распуштањем персонала и што је била већ зима на прагу, те да би сиротиња могла благовремено примити оно, што јој се могло дати“.⁸⁰

Иако је раздавање трајало два и по месеца дана, приличан број позваних руковођа из удаљенијих одеских округа и места нису дошли по медикаменте. Због тога је Димитријевић, односно, наша Мисија, дао издвојене количине губернијском Санитетском одељењу да их преда. За удаљеније округе Одеске губерније медикаменти су спаковани у сандуке који су послати жељезницом и бродом, а „ја сам — извештава Димитријевић — затим пошао да лично предам и узгред извршим ревизију саме помоћи у храни“. Димитријевић је утврдио, да су медикаменти стигли у исправном стању у одредишно место.⁸¹

Свој напоран пут и задатак започео је Димитријевић у Николајеву у коме се задржао од 29. до 31. октобра 1923. године због расподеле медикамената државним и санитетским установама Црвеног крста. Потом, извршио је кратку ревизију „раније употребе провизије наше Мисије.“

Након затварања трпеза Народног Одбора преостала је извесна количина провизије у магацину месног Црвеног крста чији је управник био др Зиновље Рафајиловић Барга. Димитријевић је образовао комисију од месног Црвеног крста која је нашла преостатак од 17 п. шећера, 547 кутија млека, 21 кутија двопека, 3 п. зејтина, 3 п. и 36 ф. кромпира, 38 п. и 30 ф. патлиџана у туршији и 10463 совјетских рубаља у новцу који је добијен продајом производа наше Мисије. Продају је вршио споменути Црвени крст. Добијеним новцем куповане су друге потребе за трпезе.

Обзиром на потребе Противтуберкулозног диспанзера месног Црвеног крста, а и ради награде персонала коме је наша Мисија поверила руковање нашом помоћи у реону Николајева, гореспоменуте намирнице распоређене су на следећи начин: Противтуберку-

⁸⁰ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, III—2, 17, 22. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије НО СХС, 19, 24.

⁸¹ Исто.

лозном диспанзеру 3 сандука млека (Диспанзер је, иначе, држао краве на својој економији, а имао је и других производа у своме магазину), двопек, туршију и со. Сарадници Црвеног крста добили су 1 п. и 7 ф. шећера, 67 кутија млека, 3 п. зејтина и служитељима 2000 рубаља у новцу.

Као ревизор, Димитријевић је затражио да се врати у Одесу ради раздавања: 8 п. шећера, 3 п. и 20 ф. сапуна и 5 сандука млека. Осим тога, примио је за благајну наше Мисије остатак новца у износу од 8463 рубље. Месни Црвени крст продао је за рачун наше Мисије 25 п. шећера и 5 п. сапуна из количине наше провизије. Те производе изузео је наш делегат др Борђе Борђевић 9. јула 1923. године, те је месни Црвени крст предао њему 6567 рубаља. Том приликом продато је, поред наведеног, још и 383 празне вреће по 14 рубаља комад, односно свега 5362 рубље.⁸²

Димитријевић је отпутовао из Николајева у Херсон ради поделе медикамената и ревизије рада Мисије. Пуномоћник наше Мисије у овом граду био је др Михаило Митрофанович Герман, управник Херсонског Одељења Украјинског Црвеног крста, иначе, и пуномоћник Нансенове Акције. Димитријевић је обавио посао од 1. до 4. новембра. Слично Николајеву и у Херсону је после затварања трпеза преостало од провизије: 47 п. и 0,4 р(а)жаног брашна, 10 п. и 11 ф. (пр)крупe, 3 п. и 20 ф. сапуна, 14 п. и 20 ф. млека и 9 п. и 07 шећера. Слично поступку са преосталом провизијом у Николајеву, Димитријевић је, по комисијском споразуму, вратио у Одесу 7 п. и 32 ф. шећера, 7 п. и 20 ф. млека и 3 п. сапуна. Осим тога, наша Мисија продала је 12. јуна 1923. године 350 врећа за своту од 5950 рубаља.

Остаци провизије које су враћене из Николајева и Херсона у Одесу раздeљене су пред Божић породицама које су имале препоруке из места, као и најсиромашнијим (у 105 порција раздeљено је 115.260 кгр. шећера, 448 кутија млека и 80 калупа сапуна).⁸³

На путу уз Дњепар за Александровск Димитријевић је свратио у село Тјагинку ради предаје медикамената. На томе путу и у Александровску провео је од 5. до 9. новембра. „Овај реон нашега рада — истиче Димитријевић с похвалом — не само по количини и обиму, него и тачности манипулације од стране Црвеног крста Александровског и постигнутим повољним резултатима заузима прво место међу свима круговима (РВ: Вероватно, омашка; требало би: окружма?) у којима смо радили. То се у многоме има приписати у заслугу руководиоцу онамошњег Црвеног крста и опробаном раднику у до-револуционој земској управи, Константину Борисовичу Махно, по-моћнику његовом Кирилу Ивановичу Проходи и лекару Црвеног крста Владимиру Андрејевићу Педану“.⁸⁴

Крајем јула месеца, непосредно пред затварање трпеза у Александровском и Берђанском округу (трпезе су радиле до 1. августа 1923. године) преостало је од провизије следеће: 40 п. и 16 ф. шећера,

⁸² Исто, 8—9;9.

⁸³ Исто, 8, 10—11; 9—11.

⁸⁴ Исто, 13; 13.

150 п. и 20 ф. сапуна, 621 кутија млека, 131 п. 32 ф. р(а)жаног брашна, 35 п. и 09 ф. зејтина, 3 п. 07 ф. крупе, 171 п. 28 ф. соли. Изасланик наше Мисије (РВ: Вероватно др Борбевић) продао је све наведене намирнице месном Црвеном крсту за 1798,95 рубаља у злату или 180 червонаца, као и 1500 врећа за 22.000 саветских (РВ: совјетских) рубаља.⁸⁵

Из Александровска Димитријевић је свратио у Ростов на Дону и у Јекатеринослав ради предаје лекова. Не каже колико се ту задржао. У та два града свратио је пугујући за Јелисаветград, али не наводи колико дуго се задржао у њима. У Јелисаветграду могао се задржати само 23. и 24. новембра. „Отпутовао сам даље одмах по извршеној предаји медикамената зато, што ни представници старе управе Црвеног Крста нису могли наћи акта, који се односе на поделу наше помоћи, те да бих се задржао и извршио стварну ревизију тога посла на лицу места.“⁸⁶

У своме критичком осврту на рад наше Мисије у вези деобе провизије из првог транспорта, Димитријевић сматра да је основни недостатак што Мисија није имала никакве утврђене норме и принципе као што су их имале друге мисије. „Жалити је — подвлачи Димитријевић — што Одбор (РВ: Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији) није извештен, да је у Русији онда још била појевтинила храна, па се чак и извозила, те је Главни Одбор могао тамо уредити куповину нове количине, а не лутати по Румунији и Цариграду и чинити скупе и узалудне покушаје за нову куповину. Наша помоћ у овом погледу оставила би још ефикасније трагове, да смо до саме нове прошлогодишње жетве (РВ: 1923. године) провукли раздавање провизије...“⁸⁷ Димитријевић сматра да је Мисија нашег Народног Одбора могла продужити са издавањем хране у трпезама и после 1. августа 1923. године. То смо могли свуда продужити „са великим хуманим и словенског родољубља успехом“, пошто у Русији нема више глади због неродице; „не вуку се више по улицама изгладнеле живе мошти и не ваљају се трупови мртваца, али велики део народа

⁸⁵ Речи „или 180 червонаца“ изостављене су у штампаном Извештају о раду Мисије НО СХС, види стр. 13.

⁸⁶ Димитријевић не наводи датум боравка, односно, пута у та места. Једино на с. 15 свога Извештаја пише: „До Јелисаветграда сврхао сам ради предаје медикамената у Ростов на Дону и у Јекатеринослав. У Јелисаветграду сам могао провести само 23. и 24. новембар“. Претпостављам да се бавио у Ростову и Јекатеринославу од 10. до 22. новембра.

⁸⁷ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, III—2, стр. 6. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије НО СХС, 18: Димитријевић под недостатком регуле и норме подразумева то, што су поједине месне управе Црвеног Крста, које су усмеравале средства, чешће позајмљивале „из провизије трпеза једне мисије за потребе трпеза друге мисије, те показане бројне податке треба узети релативно.“ „Сиротиња је била врло задовољна са трпезама. Међутим, на раздавање помоћи у виду провизије многи су се жалили. Те су жалбе природне, јер се човеку не може никада дати онолико, колико би он желео. Ту разумљиву психологију беде појачавало је у овом случају то што наша Мисија у Одеси није у раздавању овакве помоћи имала никакве норме и принципа; уз то се често сатима, па и данима, морало дреждати на зими да би се што добило. Али кад се пређе преко изузетних мера, без којих ни један посао не пролази и узме у вид општи утисак и одзив о нашој помоћи, онда можемо бити задовољни“.

још трпи оскудицу због последица револуције и глади, углавном зато што нема посла и зараде, а продао је већ све што је имало неке вредности.“⁸⁸

Друга замерка тиче се конкретно каквоће белог пшеничног брашна које је наша Мисија делила гладнима. Оно је било добрим делом угрудовано и угорчано, те је због тога размењивано за р(а)жано брашно на које је, иначе, руски народ навикао, а уз то било је и јевтиније. Народ је продајом и разменом добио већу количину ражаног брашна које је мешао са другим брашном. Продају и размену вршиле су, на основу генералног овлашћења месне управе Црвеног Крста и неке друге мисије (Палска мисија, Американска организација за издржавање професорских и студентских трпеза).

У Херсонском округу добијало се за 1 пуд белог брашна само 1 пуд и 10 фунти ражаног. То је био јако слаб еквивалент размене, што је наша Мисија замерила. Образложење је уследило, да је „90% добивеног брашна горко и у позеленелим грудвама, тако да су га, веле, могли протурити само мешањем оних 10% доброг брашна. Као узрок угорчавању белог пшеничног брашна наведено је, да је оно „давнашње и горко у путу повукло влагу, а они га, због одједном и изненада добивене овако велике количине, нису одмах као што ваља могли сместити, па се морало споро и мењати 1 пуд нашег пшеничног брашна, средње узев, за 2 и по пуда ражаног брашна“.⁸⁹

Х Рад изван ближег и ширег задатка наше Мисије

При крају свога обимног извештаја о раду Мисије Народног Одбора СХС за помоћ гладнима у Русији, Димитријевић наводи да се није упуштао „у показивања личног рада, ни задржавао око онога што је спадало у непосредну дужност моју као делегата Народног Одбора, ни око споредних дужности, на пример о извршењу разних приватних порука и примању отуда других и т.д.“ Из тога разлога он се није у своме извештају упуштао у разлоге свога задржавања у Русији преко очекивања и жеља својих и Народног Одбора. Једино је замолио „Народни Одбор да само верује, да ни један дан нисам провео у Русији неискоришћен и да ни један поступак нисам учинио ван ближег или ширег задатка наше Мисије“.⁹⁰

Пословишна скромност проф. Димитријевића која избија из његовог личног рада, обављања његових споредних дужности, извршење његових приватних порука и слично може се подробније и јасније осветлити не само на основу тога његовог извештаја, него и на основу друге расположиве изворне грађе, посебно преписке на нашем и руском језику.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, III—2; 5, 9, 11. — Димитријевић, Извештај о раду НО СХС, 5, 10, 11.

⁹⁰ Исто, 29; 31.

1. Рад на прикупљању и повратку наших поданика из СССР-а

Једна од тих „споредних дужности“ састојала се у раду на повратку наших поданика у Отаџбину. У Јелисаветградском округу живео је велик број Јевреја којима су своју помоћ указивале јеврејске организације. Наша Мисија Народног Одбора СХС помогла је такође „поред разлога нужде“ још и због тога, што је у Јелисаветграду живео велик број наших бегунаца, највише њих из Крајинског округа. Они су за време прошлих ратова пребегли преко Дунава у Румунију, одакле су преведени у Русију. Њима су у Јелисаветграду и његовом крају „указивана сва добра, што их брат брату у невољи може учинити. Да би се сада у неколико вратио зајам онима у самом Јелисаветграду, који су у своје време имали личног удела у помагању наших бегунаца, овде је издавана и персонална помоћ у натури.“ На овом месту треба споменути да је др Момчило Нинчић, министар спољних послова СХС замолио министра вера, 17. јуна 1920. године, да му стави на располагање Драгољуба Илића, професора Богословије Св. Саве у Сремским Карловцима кога би Нинчић употребио „да носи помоћ нашим избеглицама у Совјетској Русији“.⁹¹

Из претходних излагања познато нам је, да је у Александровском (данас Запорошки) и Берђанском округу наша Мисија обдржавала по 13 трпеза, свега 26. Трпезе у Александровском округу отворене су први пут „на име нашег народа, и том се приликом старао Црвени Крст отварати их у местима, у којима је у минулом рату биваковала и врло добрих трагова оставила наша дивизија“. У Херсону је за осамнаест инвалида и војних заробљеника, наших поданика, укупно издато 540 obroка у облику провизије.⁹²

Димитријевић је предложио Извршном одбору Народног Одбора СХС за помоћ гладнима у Русији да преузме на себе бригу око прикупљања и повратка у домовину оних хиљада наших поданика, што у сиротињи и патњи скитају и пропадају у Русији“. По његовом мишљењу, тј. задатак морао би преузети на себе Извршни одбор и водити о томе бригу све донде „док држава наша и даље буде одлагала ступање у односе са Русијом.“ Најбројнији су бивши заробљеници Југословени из аустро-угарске војске. Они су се приликом ева-

⁹¹ Архив Југославије, 69—5—21.

⁹² Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, III—2, 11—12. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије НО СХС, 11—12. — Упоређи: Југословенски добровољачки корпус у Русији, 1912—1918, Београд, 1954. — Р. Слијерчевић, *Naši dobrovoljci u svetskom ratu*, Zagreb, 1925. — Добровољачки алманах „Југославија“, Загреб, 1922. и др.

Иначе, у току 1917. и 1918. године из Русије отишло је на солунски фронт 12694 војника, у јачини две дивизије. Руска револуција и револуционарна пропаганда међу бившим заробљеницима и другим утицали су на бројно осипање, тако да је у марту и априлу 1918. године отпало још 149 официра и 12741 војник... Револуционарне комисије долазиле су да ослободе из одреда свакога који то жели. Тако је, најзад, у добровољцима остало у корпусу Срба: 471 официр и 16. 562 војника; Хрвата: 980 официра (?) и 668 војника; Словенаца: 39 официра и 243 војника; Чеха: 98 официра и 90 војника; Руса: 125 официра и 1847 војника, интендантура и сл.; осталих 8 официра и 62 војника. Види: Р. Слијерчевић, *Naši dobrovoljci u svetskom ratu* (Preštampano iz Nove Evrope), Zagreb 1925, 13—14.

куације наших војних одреда налазили у дубини Русије те су заостали, или их је болест спречила „да се врате онда, кад се то још могло.“⁹³

Другу групу сачињавао је велик број наших људи из Старе Србије, Македоније и Далмације. Њих је рат, а затим и револуција у Русији затекла тамо на раду. Они су погубили своју зараду „и сада пропадају у очекивању да их држава наша избави онако, као што су учиниле све друге, па чак и јучерашња Албанија са својим поданицима. Имамо — подвласи Димитријевић — и лекара, инжињера, професора који се пате тамо и чак су на досади, јер заузимају место и ону злеуду плату онамошњим незапосленим грађанима, а код нас би они били жељени и врло корисно употребљени. И државни интереси и родољубље и човечанска дужност налажу нам, да се сви они што пре прикупе и у Отаџбину отправе.“⁹⁴

Наша Мисија „иако без сваких овлашћења и добијеног права“ успевала је својим посредовањем код власти да „потпомогне повратак извесног броја наших људи“, али је то, по мишљењу Димитријевића, мало и незнатно према оној маси која очекује помоћ за повратак у земљу. „Ја сам се о овом питању обавештавао, водио преговоре и добио извесна обећања у Балканском одељењу Комесаријата иностраних послова у Москви са чиме ћу упознати Народни Одбор, ако му то потребно буде“, извештава Димитријевић. По њему, Народни Одбор би могао преузети на себе један део тих послова „ако буде решио да и даље постоји и ради, а то је потребно бар донде, док наша држава не обнови односе са Русијом. Дотле он мора остати весталка која неће дозволити, да се за наше племе запустити оно за-

⁹³ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, III—2, 28—29. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије НО СХС, 30—31.

Треба потсетити на чињеницу да је Војна мисија Краљевине Србије отишла из Москве новембра 1918. године, а између 24. марта и 6. априла 1919. године насилно су затворене наше званичне установе у Петрограду и Москви. — Упореди: др Радослав Ст. Јовановић, бивши специјални делегат владе Краљевине Србије у Русији: Зашто сам и како био и остао у Русији од 1913 до 1923. године. Кратки меморандум министру спољних послова Краљевине СХС, Београд, 1925, 5—7, 67—68 (Штампано као рукопис). Чува се у Архиву САНУ на бр. 9829: Оставина Радослава Јовановића.

Горе смо споменули да је Војна мисија Краљевине Србије отишла из Москве новембра 1918. године; међутим, из архивалне грађе види се да је Војна комисија Краљевства СХС у Новоросијску обављала своје послове и током 1920. године; када је 23. марта известила власти у СХС да је бродом „Борис“ упућено 28 лица (од којих 5 жена) с молбом да се даље евакуишу за Београд (Архив Југославије), МУП., пов. Ј. Б., бр. 2797 од 17. априла 1920.

Рад на враћању наших људи из Совјетске Русије преузео је на себе новоосновани (осн. новембра 1918.) т.зв. Аустро-угарски совјет у Москви. У Кијеву је Федерација иностраних комунистичких група организовала Аустроугарски совјет који је на себе преузео послове конзулата бивше Аустро-Угарске. У току девет месеци свога постојања (до 1. августа 1919. год.) омогућио је повратак у земљу око 200.000 бивших заробљеника... О оснивању Југословенског совјета радничких и селачких депутата у Москви, види: Б. Храбак и Токови револуције. Зборник историјских радова, II, Београд, 1967, 3—55.

⁹⁴ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића, III—2, 28—29. — Димитријевић, Извештај о раду Мисије СХС, 30—31.

једничко огњиште словенско, око кога смо се сви изродили и од кога смо сви потекли и чији нас живи пламен столећима загревао и оживотворавао“.⁹⁵

2. О обнови Словенског добротворног друштва и оснивању Деоничарског издавачког предузећа

Доследан национални револуционар, велики русофил и приста-лица мисли о словенској узајамности (панславизам), Димитријевић се заносио мишљу и убеђењем о политичкој снази те идеје и у новим и измењеним, револуционарним односима у Русији после револуције. Но, истовремено он се свим срцем залаже за обнову дипломатских односа између Краљевства СХС и Совјетске Русије!

Полазећи са тога и таквог становишта он говори о „болећивим изразима братске љубави“ којих је било на свима местима. Било је, извештава он, у Русији страних мисија чија је помоћ количински била много већа и, онамошњи народ“ им је много захвалан, али је, ипак, наша лепта звучније одјекнула у његовој болној души. По њему, главни смисао рада и успех Народног Одбора треба гледати у моралном и родољубивом значају. Међутим, њему је јасно да се стање у Русији радикално изменило и да се битно разликује од идеја у којима је он васпитаван и образован у Кијевској Духовној академији. „Иако се сада у руској јавности мало сретамо са топлим речи и о русизму, а камоли о словенству, него се жели све да се интернационализује и у свесветско уопшти, опет код сваког наилазим на рођени сусрет кад се кажеш ко си, па и они, који би из начела хтели да угуше у себи племенске симпатије, у оваком односу с нама и радом наше Мисије брзо испоље то, да и за њих крв није вода“.

Та мисао кретала се у правцу обнављања оних облика „племенских симпатија“ који су седамдесетих година XIX века довели до стварања друштава на темељима узајамности. На ту тему — по Димитријевићу — „било је свакодневног разговора, тешења и оправданих надања“, па се чак ишло дотле, да се у Одеси појавила мисао о обновљењу одеског Словенског друштва. Извесно је да Димитријевић под тим друштвом мисли на обнављање Словенског добротворног друштва „Св. Кирил и Методије“ које је постојало од 1870. године. Годишњи приход тога Друштва износио је својевремено 12.000 рубаља, намењен Српском добротворном друштву Сербское благотворительное общество и Бугарском настојатељству у Одеси. „Кад је, веле, дозвољено образовање Немачког друштва, зашто не би имали и ми своје словенско; због свега овога наша братска помоћ много више је напајала и подизала дух, него што је хранила и лечила тело, нарочито тиме што је долазила из братске земље, која је и сама до недавно још горе страдала...“⁹⁶

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ Исто, 26; 28. — Нешто опширније о тим друштвима у Русији, види: Ф. А. Брокгауз — И. А. Ефронъ Энциклопедическій Словарь, томъ XXX, Санкт-петербургъ 1900, 333, 335. — У Петрограду постојали су: Общество Славянской Взаимности (Симеоновска ул. 1) и Петроградское Славянское благотворительное общество (Звенигородская ул. 24). О раду тога Друштва види: Архив САНУ, бр. 9831/1—314.

Према писмима извесног Кр. Ју. Херуна из Москве, упућених Димитријевићу за његовог боравка у СССР-у, чини се, да је Димитријевић намеравао да заједно са том личношћу оснује деоничарско Друштво Книга-Дунај. Стиче се утисак, да се у том погледу доста одмакло до краја 1923. и почетка 1924. године. „Од дана до дана — пише Херун 16. јануара 1924. године — долазимо до све тврђег увјерења, да ће то бити не само користан но и уносан посао. Ја сада готовим материјал за први број нашег Каталога-Журнала, који бисмо морали што брже наштампати по цијелој свијету Ђегоф има људи, који се интересују руским књигама, разаслати.“ Даље, Херун је обећао, да ће проспекат Каталога-журнала послати у Праг извесном Туми, те ће га Димитријевић тамо наћи (РВ: Видећемо да се Димитријевић вратио из СССР-а преко Пољске и Чехословачке, односно, преко Варшаве и Прага). Херун очекује Димитријевићево мишљење о томе; верује да је Димитријевић већ примио послату брошуру.⁹⁷

Извесно је да се Херун заузимао код чехословачког посланика Јосифа Јосифовића Гирсе, главног представника Чехословачке Републике при влади РСФСР да се олакша издавање иностраног пасоша од стране совјетске власти неким особама за које се заузимао Димитријевић. Из Херуновог писма од 11. фебруара 1924. године из Москве (Б. Дмитровка 11) излази да је он, свакако у вези оснивања споменутог Деоничарског друштва, послао подробно писмо у Праг „нашем пријатељу Туми“: О Книз-Дунај, о Книз-Океан и о Руско-турском и Турско-руском речнику од кога се очекивала велика корист „за све наше предузеће“. У вези тих послова Херун је још предложио у томе писму, нека Тумак копира његова писма и нека копије преда Димитријевићу да их он собом понесе у Београд и тамо просуди о Деоничарском друштву. Иначе, Херун сматра да би било добро, да Тума сазове у Прагу „у Вашем присућу, оне своје знанце које он мисли у дјело увући, и кад би сте се Ви са њим договорили о сврси и контакту, у којем ће стојати Пражка експедиција Књиге Дунај према Београдској.“ Херун је уверен да ће у Москви моћи добити сва права и предности која су могућа; сваког дана стиче нове сараднике и савезнике. „Само да Ви тамо ствар даље покренете. О свему осталом написаћу Вам право у Београд“.⁹⁸

3. Обављање приватних порука

Изворна грађа показује да је Димитријевић утрошио доста времена на ту врсту послова. С једне стране, он је примао поруке неких руских избеглица у нашој земљи који су слали поруке и друго својим најближим у СССР-у, а с друге стране донео је из СССР-а низ порука и другог од оних који су остали у СССР-у, а чија је родбина избегла отуда.

⁹⁷ ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића LXVII/к. 4—2—1924. — Архив САНУ, бр. 9863/39: Оставина др Радослава Јовановића. Концепти писани у Русији 1917—1923. године.

⁹⁸ Исто.

Извесно је да се обављање приватних порука (слање писама, новца, пакета хране и сл.) сасвим уклапа у план Нансенове Акције, па је као такву овде и обрађујемо.

а) Владимир Розов, руски избеглица на вест о одласку Димитријевића у СССР, а чувши да ће он боравити и у Кијеву, замолио га је да умири његову мајку и супругу. Рођаци његове жене јако оскудевају, те моли Димитријевића, наравно, ако су „средства за указивање помоћи у његовим рукама“ нека им помогне. Даље, Розов је при одласку из Русије оставио у родбини своје супруге драгоцен научни материјал који се састоји из фотографија малоруских повеља, рукописа Синајског манастира и Јерусалимске Патријаршијске библиотеке. Моли Димитријевића да му све то донесе, јер му тиме омогућава да обнови своју научну делатност. По приспећу у СССР, Димитријевић је, по жестокој зими, иако без топлог капута, посетио мајку Розова која му је предала сву ту научну грађу по коју је касније Розов допутовао из Ниша у Београд да је преузме од Димитријевића.⁹⁹

Сокаљ, професор Богословије у Сремским Карловцима замолио је Димитријевића да помогне његовој супрузи која живи у Черкасима, Кијевске губерније са двоје мале деце. Помоћ може дати преко женине сестре у Кијеву; захваљује за визу коју је Димитријевић израдио за његову супругу, међутим, Чеси још нису одговорили Сокаљу када ће извести његову породицу из Кијева. Димитријевић се може обратити за помоћ магистру богословља Духовне академије Семену Ивановичу Трегубову, сроднику Сокаљеве супруге. Он би као бивши црквено-државни радник и члан Државног Савета, могао много помоћи. На крају, извињава се што и поред општих страдања за рођену Русију тугује за породицом која гладује. Александар Иванович Абрамцев, запослен у Руској школи у Билећи замолио је Димитријевића да, приликом предстојећег боравка у Русији посети његову породицу у Новосчеркаску, Донске области.¹⁰⁰

Б. Алексејев, из Конзулата САД у Београду (Милоша Великог 48) обратио се, по савету нишког епископа Доситеја (1913—1932) Димитријевићу писмом преко Нансенове Мисије у Одеси, 2. јула 1923. године. Сва помоћ биће примљена са великом захвалношћу: у Харкову капетаници Александри Дружиловској и њезиној ћерки Надежди, а у Јелисаветграду породици старешине цркве Биковске, оцу Михаилу Романовском.¹⁰¹

⁹⁹ ПДАП, LXVII/к. 4—6—1924, Заоставштина Ст. Димитријевића. — Из објављених радова В. Розова видимо да се користио грађом коју му је Димитријевић пренео из Русије: 1) Св. Сава и Срби у Светој земљи и на Синају. Мисао 10/1928, XXVIII/213—214, 334—341. — 2) Страница из живота Св. Саве, Споменик СКА, LXIX 1929, 93—105. — 3) Поп Јован из Синајске Поре. Непознати српски књижевник прве пол. XIV века. Прилози КЛИФ, X/1, 1930, 53—56 и др. Розов је и касније одржавао везе са Димитријевићем: ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића, LXVII/кут. 5—1929.

¹⁰⁰ Архив САНУ, Списак заоставштине Ст. Димитријевића: Преписка, под словом С, р. бр. 10.

¹⁰¹ Исто, под словом А, ред. бр. 7.

Симка Св. Јовановића из Београда замолила је писмом Димитријевића (22. јул 1923. год.) да као „председник(sic!) за помоћ гладнима у Русији од наше стране будете на руци овим трима госпођама које ће преко мене и конзула у Варни добити визе како би могле доћи у Србију“.¹⁰²

Руски избеглица Н. Н. Туровјеров, са службом у Србији, замолио је Димитријевића да омогући његовом оцу и мајци да пређу у Србију, а он ће им дати материјалну помоћ за пут. Ускоро по доласку у СССР Димитријевић је примио писмо од Туровјеровог оца из Черткова, упућено преко „Југословенског комитета помоћи гладним“ у коме подвлачи своје српско порекло по својој баби, Српкињи. Његово стање је беспомоћно; занима га да ли му сам Димитријевић може дати визу. Син старога Туровјерова, Николај, писао је 8. августа 1923. Димитријевићу из Великог Села код Пожаревца. Крајем августа те године, стари Туровјеров моли визу или за Србију или за Бугарску. Писмо је, чини се, остало без одговора.¹⁰³

б) У другу групу приватних порука и послова спадају, највећим бројем, молбе за помоћ око одласка из Русије и, у вези тога, добијања односних виза.

Ана Михаиловна Ковачевић јавила је писмом 3. августа 1923. из Бербанска у Одесу преко „Народног комитета Југославије за помоћ гладнима у Русији“ Димитријевићу, да је добила визу за себе, за породицу Вукмановић и за њихове синове. Ипак, није лако иселити се из Соврусије. У Управном одељењу сазнала је, у вези изласка из Русије, да визе не значе ништа и да нас они (РВ:власт) не сматрају чак ни иностраним поданицима. Дозволу за излазак из Соврусије издаје само губернија, т.ј. у Јекатеринославу, а пасош у Харкову. Но, све то скопчано је са материјалним издацима које она апсолутно нема. Ану Ковачевић занима да ли може изићи из СССР-а са нашом Мисијом и шта у том погледу треба да уради. Занима је да ли ће Димитријевић доћи у Бербанск па да га ту дочека, или ће доћи у Одесу и када? Нада се да ће јој он својим саветом помоћи да отпутује своме сину. Николај Васиљевски Попов писмом од 6. августа 1923. године из Јалте, захваљује Димитријевићу у Одеси (Садоваја 12) на послатих пет долара од ујака.¹⁰⁴

Удова Дарија Порфиријевна Грипић, српски држављанин, сазнала је од своје деце која живе у Југославији, да ће Димитријевић допутовати у Одесу ради евакуације српских држављана и њихових сродника. Она се јавила Димитријевићу 26. јула 1923. године с мол-

¹⁰² То су: Олга Флегински која је већ у Одеси са ћерком Киrom од 5 година; треба јој помоћи да што пре дође у СХС. Марија Мелникова са 8-годишњим сином Борбем, станује у Харкову, а трећа је Јелисавета Јеремијева из Царичинске губерније, Јетмедзединског округа. За њу би добро било „ако, може одмах да дође у Варну; нека се јави конзулу Боловићу и нека каже да сам ја молила за њу“ пише Јовановићка. Упореди: ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића, LXVII/к. 4—20—1923. На коверту писма ударен је жиг поште Тихов. Журавке са датумом 12. јул 1923.

¹⁰³ Архив САНУ, Заоставштина Ст. Димитријевића: Преписка, Разно. в. Списак стр. 37, р. бр. 160.

¹⁰⁴ Исто, у списку на стр. 5, р. бр. 10.

бом, да њу, њезину сестру Ксенију и њезиног мужа Ивана Андрејевича Руденка, инжењера пошаље у Београд деци која ће их издржавати, пошто немају средства за живот. Живе у великој невољи. Све што су имали одузето им је и покрадено.¹⁰⁵ Лидија Троицкаја јавила је 7. августа исте године из Јелисаветграда Димитријевићу у Одесу на адресу „Југословенског комитета помоћи гладним“ (Улица Петра Великог бр. 10), да је примила његово писмо од 27. јула. Нада се да ће кроз три дана допутовати у Одесу и да ће га видети. У случају да он отпутује из Одесе раније, нека остави новац код једнога од три наведена лица која станују у здању Духовне конзисторије (Софијскаја ул. 5).¹⁰⁶

Из претходног излагања позната нам је личност Кр. Ју. Херуна у вези покретања Деоничарског друштва за издавање неких публикација. Међутим, из преписке излази, да се он нашао на помоћи Димитријевићу и око обављања послова у вези издавања виза и слично. Тако, на пример, Херун писмом од 16. јануара 1924. године извештава Димитријевића да је узео иностране пасоше Мајхровске и Дроган. Пасоше ће визирати пољска и чехословачка мисија у року од недељу дана. У пасошима ће бити измењено излазно место „Одеса“, на друго излазно место према Пољској. Писмом Димитријевићу од 11. фебруара исте године, Херун је упознао Димитријевића са својим настојањима да добије бесплатне визе од чехословачког посланства, односно, од самог Гирсе, главног представника Чехословачке у СССР-у, као и од пољског конзулата у Москви за три женске особе. Херун верује да ће у томе успети захваљујући уверењу које је за те особе издао Димитријевић.¹⁰⁷

XI Повратак из СССР-а

У своме „Извештају о раду Мисије Народног Одбора Срба, Хрвата и Словенаца за помоћ гладнима у Русији“ од 15. априла 1924. године Димитријевић наводи, да је осим послова који су спадали у његову непосредну дужност као делегата Народног Одбора, обавио и низ „споредних дужности“ о којима смо у претходном тексту писали. То му је служило као оправдање свог задржавања у Русији „преко очекивања и жеља и своје и Народног Одбора.“ Ми бисмо са своје стране додали, да га је нарочито жељно очекивала његова најужа породица, затим, родбина и пријатељи.

„Ја се надам и чекам Твоје писмо да ћеш доћи из Одесе — пише Димитријевићу његова супруга Јелена-Лена из Алексинца 13. октобра 1923. године — а Ти се спремаш у Москву.“ У писму послатом из Харкова 28. децембра 1923. године, Димитријевић јавља др Чедомиру Митровићу, професору Правног факултета у Београду да треба

¹⁰⁵ Исто, у списку на стр. 9, слово Р, р. бр. 10.

¹⁰⁶ Исто, у списку на стр. 11, под словом Т, р. бр. 6.

¹⁰⁷ ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића, LXVII/к. 4—2—1924 и Архив САНУ: Исто.

да буде у Београду око 15. јануара 1924. године. Ту преурањену радосну вест саопштио је Митровић Димитријевићевој супрузи.¹⁰⁸

Поводом завршетка добротворног рада Мисије СХС, Димитријевић је, поред осталих, посетио у Москви редакцију партијског листа Изјестија ЦИК СССР и заједно се снимио са редактором Јуријем Стекловим. Снимак је објавила Краснаја Нива, од 6. јануара 1924. године.¹⁰⁹

Димитријевић је морао дуже остати у СССР-у. Тек у четвртак, 28. фебруара 1924. године прешао је совјетско-пољску границу и нашао се у Пољској. „Вечерас сам, хвала Богу, прешао руску границу — јавља Димитријевић својој супрузи тога дана из Здолбунова у Пољској — и сада сам у Пољској. Због неких хартија које сам послао преко пољског и ческог конзула, морам свратити у Варшаву и Праг. Тамо ћу се бавити највише по два дана и продужити пут за Београд.“¹¹⁰

Поставља се питање: О каквим је хартијама реч због којих је морао свратити у Варшаву и Праг? Питање је на месту утолико пре, јер се у Димитријевићевом опширном споменутом Извештају нигде не спомињу никакве хартије нити у смислу архивских докумената, нити у смислу књиге.

Димитријевић је стигао у Београд 10. марта 1924. године, а после два месеца дана одржана је 8. маја седница Савета Православног Богословског факултета Београдског универзитета на којој је проф. Димитријевић известио да је „приликом свог бављења у Русији откупио масу књига на руском језику, махом богословских, међу којима има велики број ретких и скупоцених књига.“ Пошто су књиге приспеле у Београд, Димитријевић је на споменутој седници предложио Савету „да се за ове књиге тражи ванредни кредит од 120.000 динара, а док се тај кредит не одобри, да му се нешто књига откупи из средстава фонда (РВ:Miss) Џенкинс“. Савет је усвојио тај предлог с тим, да се одмах актом затражи ванредни кредит. Димитријевић је „донео са собом око 30—35 сандука различитих теолошких и других књига“.¹¹¹

¹⁰⁸ ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића, LXVII/1—93—1923; LXVII/4—1—1924.

¹⁰⁹ Л. Бабић, Значај проте Ст. Димитријевића за Црвени крст. Православље за 1 и 15 јул 1975, 16 објавио је тај снимак.

¹¹⁰ ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића, LXVII/кут. 4—4—1924: Писмо је предао Димитријевић Борбу Бакићу, писару наше Мисије да га однесе у Београд. „Ја нисам крив — пише поред осталог Димитријевић супрузи — што сам се оволико задржао, него је посао тако захтевао. Разуме се да не бих ни помишљао на овај пут, да сам бар слугити могао, да ћу овако дуго остати...“

¹¹¹ Архива Православног Богословског факултета Београдског универзитета, Записник Савета, књ. I (1920—1930), 169 и 172. — После приспећа књига, организовано је њихово систематизовање и пописивање. За тај посао постављени су студенти геологије: На седници од 8. маја 1924. године изабран је за дневничара Викентије Фрадински; на седници Савета од 14. маја, усвојен је предлог проф. Димитријевића да се за асистента дневничара предложи универзитетској управи Александар Макаренко с тим да ради у Библиотеци; у седници од 31. маја Савет је решио да се за неуказне асистенте дневничаре изабере Никола Миловановић и Алексеј Моргуљ. Моргуљ у своме писму од

Имајући у виду један сличан случај са преносом књига, односно, једне библиотеке из Русије у Београд, сматрам да је, Димитријевић успео да посредовањем пољских и чехословачких конзуларних власти у СССР-у издејствује покровитељство над својим „хартијама“, односно, књигама. Уколико је примењен исти поступак као са библиотеком др Радослава Јовановића, бившег специјалног делегата владе Краљевине Србије у Русији, то би значило, да су и „хартије“ Димитријевића стављене под покровитељство пољске и чехословачке владе, да су још у Русији прегледане, запечаћене, осигуране и превезене право у Пољску и, затим, у Чехословачку одакле је било лако целу ствар око преноса у Београд довести до краја.¹¹²

Тим путем преко Пољске и Чехословачке упућиване су иначе, и друге врсте пошиљки. Инж. Божидар Јеремић из Београда захвалио је Димитријевићу „за драгоцене податке о томе да су наши у Русији добро“, да су на својим местима. Очекује да му преко Димитријевића приспе обећано писмо са пошиљком која треба да буде послата преко Прага. По повратку из СССР-а Димитријевић је јавио Марији Платоновој, руској избеглици, иначе, наставници гимназије у Пожаревцу да дође у Београд по новац који јој је послала мајка из Одесе. Из два писма Семена Фуке, руског избеглице, иначе, службеника Грађевинске секције у Призрену види се, да га је занимало како су његови у Одеси, да је примио пакет и сл.¹¹³ Живојин Ристановић, свештеник јунковачки¹¹⁴ замолио је Димитријевића да издејствује пасош за мајку Марије Александровне Волкове коју Марија хоће да доведе из СССР-а „да јој под старост помогне и издржи.“¹¹⁵

XII Одједи о боравку у СССР-у

Вест о повратку проф. Димитријевића из СССР-а одјекнула је јако и широко и у земљи и у иностранству од Париза до Хиландара. Тај глас брзо се разнео на све стране захваљујући вестима у дневној штампи, а посебно је знатижељно дочекан његов разговор са нови-

17. јуна 1977. године наводи, да је проф. Димитријевић донео 30 до 35 сандука књига. Копију тога писма у преводу са руског Татјане Германовне Божић, којој је писмо и упућено, Т. Г. Божић превела је са руског и послала његову копију др Боси Милошевић, унив. проф. у пензији из Београда (Мишарска 10). Ту копију сам овде користим.

¹¹² Архив САНУ, Оставина др Радослава Јовановића, бр. 9863/42: Рад. Јовановић је 9. јула 1923. год. захвалио заменику Председништва Чехословачке Републике при влади Руске Социјалистичке Федеративне Совјетске Републике Рудолфу Францовичу Гејни за дату сагласност да узме „под свое високо покровитељство остатци моје библиотеке“. Обзиром на могућност неких измена на путу, Јовановић је молио да чехословачка власт „чтобы все это было осмотрено, запечатано, застраховано и перевезено прямо в Чехословакию, откуда легче всего наладить дело дальше“.

¹¹³ ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића, LXVII/кут. 4—4—1924; кут. 4—8, 12—1924; кут. 5—23, 27—1924.

¹¹⁴ ПДАП, Исто: LXVII/кут. 4—23—1924. — Из писма не види се о коме је Јунковачку реч: Да ли о оном у бив. срезу опленачком или у срезу колубарском. Упореди: Др Г. Никетић, Административни речник места Краљевине Југославије, Београд, 1931, 310.

¹¹⁵ Исто.

нарима београдских дневних листова (*Види прилог бр. I*), након три дана по повратку са деветомесечног боравка у првој земљи социјализма.

Димитријевићев интервју са новинарима, објављен у дневној штампи, надалеко је одјекнуо. Међу првима се јавио Димитријевићу из Чачка, 17. марта 1924. године брат Борбе, професор. Назива Димитријевића као неким „поклоницом“ „нарочито кад си у овим приликама успео да будеш и код патријарха Никона“. Желео би да из његових уста чује „о матушки Русији“ и како се у њој провео „мимо онога што си пустио у новине“. „Колико сам пута ја — уздише Борбе — у жудњи да још једном видим Петроград, сањао га — сањам таково своје путовање у овај (град?) као што си Ти сада у ствари видео Твоје Кијево и Москву“.

Зет Алекса са децом у своме писму из Призрена од 19. октобра 1924. године, верујући да се његов робак вратио из СССР-а, изражава му своју забринутост за његово здравље због одмаклих година због сувишних напора и „тако дугом осуштовању у земљи која је у осталом свету обележена као пакао. Али, дај Боже, да Ти бар труд буде успешан и плодоносан по државне и националне интересе којима си цео свој живот свесрдно посветио“.¹¹⁶ Јордан у писму из Скопља од 1. априла 1924. године тетку Стеви и тетка Лени пише, између осталог: „Ваш повратак из Русије очекивали смо са нестрпљењем да чујемо право стање. Ваша изјава београдским новинама (РВ:Види прилог I) примљена је од свију Скопљанаца са великим интересовањем и одобравањем. Међу руским емигрантима нерадо је примљена, што се је видело из разговора наших са неким Русима“. „Свештенство се нарочито радује што је пало у део да Ви као његов представник (РВ:sic!) одете као делегат у Русију. У томе они гледају и неку политичку мисију.“¹¹⁷ Београдски парох М. Ј. Путниковић молио је Димитријевића, почетком априла споменуто године, да му за Весник Српске Цркве пошаље своју фотографију, списак радова, а радовало би га такође „да ми можете дати — ма и краће — податке о руској цркви, нарочито о „Живој цркви“ и односу большевика према Цркви“.¹¹⁸

Преурањена је била вест о повратку проф. Димитријевића из СССР-а која је допрла до Хиландара. Схимонах Доротеј из скита Котлу и монах Сава из Испоснице Св. Саве, у Кареји, молили су писмом од 15. октобра 1923. године, да им прота Димитријевић одговори како се провео у Русији, како је путовао назад и да ли ће доћи у Свету Гору.¹¹⁹

Вест о боравку проф. Димитријевића допрла је до Француске. Госпођица Шарлота Кет допутовала је 23. маја 1924. године из Па-

¹¹⁶ ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића: LXVII/кут. 4—3—1924; Димитријевић је тада имао 58. година; рођен је 22. јануара 1866. године.

¹¹⁷ Исти Архив: LXVII/кут. 4—7—1924; Др Боса Милошевић тврди, да њен ујак Ст. Димитријевић није имао свога рођеног брата (sic!) кут. LXVII 1—92—1924.

¹¹⁸ ПДАП, Заоставштина Ст. Димитријевића, LXVII/кут. 4 1924.

¹¹⁹ Исти Архив, LXVII/кут. 4—22—1923 (!).

риза у Београд да у име Лиге Друштвава Црвеног Крста у ствари Подмлатка разговара са њим о Црвеном Крсту у СССР-у.¹²⁰

Више кругова руских избеглица у Београду такође је занимало стање у СССР-у. Бивши руски сенатор Вл. Јемајљанинов (Битољска ул. 30) састајао се сваког уторка — јавља Димитријевићу 8. априла — са већином бивших великодостојника Империје ради разговора „о успостављању Русије“. Моли да Димитријевић дође у њихово друштво данас или следећег уторка да би им испричао шта се ради „у нашој Отаџбини“. „Ви то нисте одбили младима, па немојте ни старима“. „Моји пријатељи — људи, поучени државним искуством и умејући ћутати, неће допустити никакву неумесност“.¹²¹

Споменутог Семена Фуку занимали су, поред вести о својима у Одеси, утисци о Русији и стању у њој. „Има ли — пита он — какве наде на наш повратак или треба да се за увек опростимо с нашом милом Отаџбином. Ако је тако, то је веома, веома жалосно.“¹²² Неки наши тадашњи високи интелектуалци такође су се живо занимали за СССР. Др Чедомир Митровић је, на пример, сазвао за 12. март, после вечере, своје и Димитријевићеве пријатеље с тим, свакако, да непосредно од њега чују вести из СССР-а. На такав закључак упућују Митровићеве речи у писму: „Они ће доћи само због Тебе.“¹²³ Није нам познато да ли је Димитријевић прихватио позив, али је већ сутрадан, у четвртак 13. марта објављен његов пошири разговор са Београдским новинарима под насловом „У Совјетској Русији. — Први извештај г. проф. Стеве Димитријевића, који је дуго време провео у данашњој Русији“ (Види прилог I).

*
* *
*

На основу изложеног јасно нам је, да је рђава жетва због незапамћене жеге с пролећа 1921. године у СССР-у, због најезде милијарди скакаваца и других узрока довела до страховите људске трагедије због глади. Глад је харала нарочито у губернијама Нижњи Новгород, Јекатеринослав, Перм, Северни Кавказ и део Украјине на којима је од преко сто четрнаест и по милиона становника гладовало њих преко тридесет и седам!

Комесар међународног комитета за помоћ гладнима у СССР-у др Фридрих Нансен упутио је целом свету позив за хитну помоћ, те је 27. августа 1921. године закључио уговор са Чичерином, комесаром иностраних дела којим је осигурао за себе све олакшице и сигурности за све организације које раде на помоћи СССР-у.

Нова југословенска држава, Краљевство СХС, односно њезине неке установе, разна добротворна друштва, просветне и културне установе, студенти и појединци почели су притицати у помоћ, иако је

¹²⁰ Исто.

¹²¹ Исто, LXVII/кут. 4—1924.

¹²² Исто, LXVII/кут. 5—25—1924.

¹²³ Исто, LXVII/кут. 4—1924.

земља много страдала у недавно завршеном првом светском рату. 30. марта 1922. године основан је Народни одбор СХС за помоћ гладнима у СССР-у који је од јула исте године постао придружени члан Нансеновог Међународног комитета за помоћ гладнима. За председника Народног одбора изабран је др Иван Рибар, председник Народне Скупштине СХС. Народни одбор основао је низ народних одбора и пододбора преко којих је сакупљена помоћ.

Пошиљке помоћи извршене су у два маха.

Прва пошиљка садржавала је помоћ у храни, у намирницама: 400 тона брашна, 20 тона шећера, 2,60 тона кондензованог млека холандског порекла, као и 21,62 тона марсељског сапуна. Та помоћ приспела је преко Констанце у Одесу 30. октобра 1922, те је искрцана у присуству нашег делегата др Борба Борђевића. Новчана вредност те помоћи износи преко 2,5 милиона динара.

Друга пошиљка састојала се из медикамената, намирница, одећа, покривача, рубља, материјала за интелектуалце. Њена вредност износи скоро два милиона динара. 13. маја 1923. године Народни одбор одлучио је да са том пошиљком крене Стеван Димитријевић, као члан тога Одбора са задатком, да као „нов делегат, као инспектор досадашњег рада наше Мисије, са ширим пуномоћјем“, изврши ревизију расподеле помоћи и ликвидацију наше Мисије у СССР-у. Кренуо је на пут средином јуна 1923. године.

Дотадашња служба „пакета са намирницама“ проширена је на руске интелектуалце, школе и службенике саобраћајне струке.

Имајући у рукама шире пуномоћје као нов делегат и инспектор дотадашњег рада наше Мисије, Димитријевић је савесно извршио свој задатак од 29. октобра до 24. новембра 1923. године.

Изван ближег и ширег задатка наше Мисије, Димитријевић је настојао да се прикупе и врате у земљу наши држављани. Он је сматрао да тај посао може на себе преузети Народни одбор СХС, бар до оног тренутка док наша држава не обнови дипломатске односе са СССР-ом, за коју се обнову он залагао, сматрајући да ће тиме допринети, да се тешко стање у Русији олакша и тешке прилике измене. Димитријевић није, наравно, успео у своме покушају да, у условима изградње младе совјетске револуционарне власти и друштва, обнови Словенско добротворно друштво, нити да оснује Деоничарско издавачко предузеће.

На крају, вредно је помена обављање приватних порука, т.ј. порука руских избеглица својима у СССР-у и молби ради изласка из СССР-а.

Стеван Димитријевић је тек 28. фебруара 1924. године прешао совјетско-пољску државну границу и преко Варшаве и Прага вратио се у Београд 10. марта 1924. године задовољан што у СССР-у, по њему, нема више глади и да стање у њој није „како га представљају антибољшевици.“

ПРИЛОГ I

У Совјетској Русији. — Први извештај г. проф. Стеве Димитријевића који је дуго време провео у данашњој Русији

Делегат Народног Одбора за помоћ гладнима у Русији, г. Степа Димитријевић, професор Теолошког факултета који је провео у Русији пуних шест месеци¹ вратио се пре три дана. Његов долазак очекивао се са великим интересовањем, пошто се код нас много још не зна о начину живота и политичким приликама у Совјетској Русији. О својим утисцима из Русије г. Димитријевић ће ускоро опширно писати,² али је он ипак, јуче пре подне, у великој сали Црвеног Крста, примио новинаре и испричао им неке занимљивости.

Глади више нема

Рад нашег Народног Одбора на одашиљању хране за Русију потпуно је завршен, почео је г. Димитријевић, пошто је доба ужасне глади, која је толике хиљаде и милионе људи, жене и деце одвукла у гроб, прошло. Прошлогодишња жетва је била одлична, мада се није могло све засејати као пре рата. Већ у јулу извожена је храна у иностранство, а данас се то чини са више пристаништа.

Цене животних намирница нису релативно велике, али су необично променљиве и различите у једној истој вароши. То највише долази због немања апсолутно способне трговине и отуда претераног крјумичарења и торбарења. Продавац вас сретa где се не надате и нуди најразличитије ствари из пака, цепа, недара.

Паре се тешко зарађују. Радници имају обично по 3 червонца месечно, а с тим се лако не живи. Боље квалификовани радници имају по 7 до 8 червонаца, док високе плате каквог функционера достижу суму од 150 до 180 червонаца (Червонац је једнак једној енглеској фунти стерлинга).

Нове класе

Данашње руско друштво дели се на два велика табора, на оне који раде и на оне који не раде. У ове последње долазе људи и жене слободних професија и њихов је живот знатно отежан. Они који раде организовани су у Савезе и уживају све привилегије.

Интересантно је ко су ти „нерадници“. На прво место долазе свештеници свију вероисповести, па онда бивши и садашњи трговци,

¹ У напмени 58 показали смо да се проф. Димитријевић бавио у СССР-у пуних девет месеци. — ² Сматрам да његов често спомињани „Извештај“ представља тај опширни опис. — ³ Боље: Ратни богаташи. — ⁴ НЕП — Нова економска политика коју је Лењин завео декретима јула и августа 1921. године: Прекинуто је са реквизицијама, а успостављена је слободна трговина. — ⁵ О страним мисијама види у напмени 27.

подузетници, незапослени чиновници, све људи такозване слободне професије. Пошто се грађани опорезују према личности, а не по имовном стању, то је ова класа људи много оптерећена.

Совјетски *nouveaux riches*³

Нова економска политика, т.зв. НЕП⁴ донела је слободу трговине. И благодарећи њој данас се у Москви може купити што се год жели. Радње су препуне свим могућим артиклима, почев од најнужнијих намирница за живот па до луксузних одела за даме и господу. Ипак је спољна трговина само у рукама Внешторга, велике државне организације, која врши само сав увоз и извоз. И ако лепо замишљена и стављена под јаку дисциплину власти — неке су злоупотребе чак и смрћу кажњене — нашли су се многи вешти људи да искористе ову установу и постану т.зв. *nouveaux riches*.

НЕП је прелазна епоха, веле болшевици, па је зато и цео трговачки живот, нарочито у унутрашњости, сведен на торбарење.

Док је жито, релативно узев, врло јефтино, дотле су увозне ствари баснословно скупе. Једне ципеле, на пример, коштају преко 1200 наших динара, а обична кошуља која се код нас продаје за 150 динара, вреди у Москви 600 динара.

Москва

Живи се у Русији како ко може и уме; стање је тешко али подношљиво. Москва је центар болшевичке власти, њене економске организације и раскошног живота. Она има највише нових богаташа (*nouveaux riches*) против којих се и сами Совјети боре. Позоришта су пуна на свакој представи мада су цене места баснословно скупе; исти је случај и са биоскопима.

Москва има и сувише отмених и елегантних дама. Свака десета жена, бар у главним улицама, носи луксузне капуте који се продају по 90 до 100 червонаца. Како су те жене дошле до пара, ко су оне и чиме се занимају, то је сасвим друго питање.

Кремаљ је још увек са царским грбовима и иконама на вратима. Нови власници нису обраћали пажњу на те ситнице.

— А боја? Свакако црвена? пита један од новинара. Црвена је и раније била. Ви мислите да је то неки специјалитет слободоумља, или револуције. Никако, црвенило је чиста словенска боја, као што је и црно боја германске расе.

Московске радње су пуне свега и свачега, само за добре паре. И свет купује. Једном приликом, у деликатесној радњи, морао сам читаво четврт сата чекати док дођем на ред да платим код касирке.

То је Москва са улице. У кућама нема оне старе раскоши и комфора. Улазио сам у кућу једног професора универзитета. Права беда. Два кревета са нешто прљавих ствари и доста књига на столу, то је све. Намештај и накит однесен је за време револуције. „Дан изјатија“ звао се дан узимања „сувишних ствари“ по кућама. И њега су добро упамтили сви они који су некад угодно живели.

Књига као здрава валута

Врло се често чују гласови како је пропала руска култура и да „нови бољшевички свет“ нема никакве везе са старим. То није тачно. Руси су читали пре рата више него ма који други народ па то они раде и данас. Ко год зна читати тај чита све што му дође до руке. Данас су многобројна државна издања, обично политичке и врло површне садржине. Али то не значи да се не штампају руски класици: Толстој, Достојевски, Гогољ, Тургенев.

Сваког месеца „Књижна палата“, нека врста Народне библиотеке приређује изложбу државних издања. Ја сам посетио у Москви новембарску изложбу и морам признати, да сам се изненадио бројем и величином оштампаних књига.

Све су библиотеке пуне. Изгледа да је пламен револуције најбоље поштедео књиге. Истина, приватне библиотеке су конфисковане, али су зато пренешене у државне, којима се мало интелегентнији свет може обично користити. Одеска библиотека, на пример, није никад без две стотине читалаца.

Ништа се толико не тражи за куповину и ништа се тако добро не продаје као књига. Оне су нека врста монете. Ако човек успе на неки начин да заради коју крајцару одмах је залаже у књиге јер ће их сигурно доцније продати по скупе паре.

Као што воле књигу тако Русиња и Рус воле музику. Има доста случајева где је остао само клавир у кући, а све је друго продано да би се одржао живот.

Руски интелектуалац

Револуција се највише свети руском интелектуалцу. Треба присуствовати ручку једног универзитетског професора или га гледати како у плеханим порцијама носи бедну храну својој породици из професора кујне, организоване при т.зв. „Дому учених“ (РВ: Дом учёных=Дом научника), треба му видети масно и исцепано одело, пропале прсте из огромних цокула и жуљеве на рукама од цепања дрва и других радова, па тек онда појмити положај носилаца науке у Русији. Имао сам прилику да једном ручам са професором славистике и мртвих језика на Московском универзитету. То је било у трпези Дома учених. Дошао је са порцијама за ручак својој породици. И да би му било лакше, он је искористио прилику и појео врућу чорбу са добрим апетитом, али чорбу коју ви сигурно не би окусили, рекао је г. Димитријевић, смешећи се.

Студенти такође имају своју кујну. И једне и друге помажу стране мисије,⁵ па ипак та помоћ није довољна: Потребно је доплаћивати.

Професори универзитета уживају неке формалне бенефиције. Поред Дома учених основали су прошле године „домови одиха“ (РВ:

:Дом отдыха=Дом одмора) у којима професори проводе преко лета по један месец дана. Иначе, живе врло тешко. Учитељи и гимназијски професори, људи слободних професија, а то су сви незапослени, налазе се још у тежим приликама. У самом Одеском округу има 1600 незапослених интелектуалаца.

Закључак

Данас у Русији није стање како га престављају антибољшевици; оно је тешко али ипак подношљиво. И ако европске државе па и наша са њима ступе у дипломатске односе са руском владом, оне ће тиме учинити да се то тешко стање олакша и тешке прилике у Русији измене, завршио је г. Димитријевић“.

(Политика, Београд, четвртак, 13. марта 1924, број 5707, година XX, страна 3—4; закључак је подвукла масним, црним словима редакција листа.)

Прота Степа у Хиландару (12. IX 1936).